

הרב חיים מרדכי דבליצקי
הרב בצלאל דבליצקי

אור לישרים

קו לקו לדרך לימודו ודרכו בהוראה של
רבינו הגאון החסיד שריה דבליצקי זצ"ל

[כולל הרבה רשימות ותשובות מרבינו מכת"י הנדפסות לראשונה]

מרגלא בפומיה דרבי מאיר: גמור בכל לבבך ובכל נפשך לדעת את דרכי ולשקוד על דלתי תורתך, נצור תורתך בלבך ונגד עיניך תהיה יראתי, שמור פיך מכל חטא וטהר וקדש עצמך מכל אשמה ועון, ואני אהיה עמך בכל מקום. (ברכות יז א). מאמר זה ראוי לקובעו בראש שערים, בדברינו הבאים אודות רבינו ותורתו. הוא שהיה שקוד על דלתי תורה כל ימיו, עובד ה' בכל לבו ונפשו, וקידש עצמו בכל מיני קדושות. והקב"ה עמו בכל מקום, מלמד שהלכה כמותו.

ועוד אמרו רז"ל (אבות ב י) לא עם הארץ חסיד, ובפי' רבינו יונה (שם), מעלות החסידות לא יוכל להשיג כי אם גדול בתורה. ע"כ. כחתירתו של רבינו לשלמות וחסידות במעשיו, כך חתירתו לשלמות תורתו. כדרכם של אנשי ביה"מ של אדוננו הגר"א ז"ל, אשר שם הוא ביתו, לא הניח ידו מלהשתלם בכל חלקי התורה; נגלה ונסתר, דקדוק ומסורה, זמני היום ושיעורי המצוות, נוסחאות ומנהגים, מוסר וחסידות. וע"כ מלאכה בלתי אפשרית היא להקיף את כוחו ודרכו בהלכה, על רוב עושרה וריבוי גווניה, היקפה ועיונה. וע"ד שכתב רבינו בסוף איזה מכתב תורה: "...התאחרתי מעט בכתיבת התשובה למכתבו, כי אני בעל מאה מלאכות בבת אחת ואתו הסליחה רבה".

ואף אם נרבה בדברים לא יעלה בידנו לתאר את אותה מידה נפלאה של אהבה הממוזגת ביראה הזרועה בכל ספריו, בבחינת אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה, אשר לכל אלה השפעה מרובה על צביון תורתו וטיב חיבוריו. ואחרי כ"ז תורה היא וללמוד אנו צריכים, ואין אנו רשאים ליבטל ממנה.

דעת לנכון שהדברים אשר יובאו לקמן הרי הם כפי קוצר השגת הכותבים, אשר ידם יד כהה, ולא באנו לקבוע בהם מסמרות, ולא להשלים ולחתום הדברים. תמכנו יתדותינו, בדברים הבאים מתוך ספריו וכתביו, שבדפוס ומכתב יד, אכן אין הדברים אלא כגרגרים בראש אמיר, ודוגמאות בעלמא, והמעין הישר ימצא כהנה וכהנה פזורים בכל ספריו הרבים.

צורת וסדר לימודו

על צורת וסדר לימודו בשנותיו הצעירות אין לנו ידיעה מספקת, אכן על מדרגתו בשנים אלו יש ללמוד מתוך כתביו שהניח אחריו וגם ממכתבי הסמיכה שקיבל בשנת תש"י מגדולי ירושת"ו, בהיותו בן עשרים וארבע שנים, מהם הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, המתארו 'הרב הגדול בתורה וביראת ה' טהורה וכו' ידוע לי מכבר שקדן בתורה ומלא דבר בדיעות רחבות' וכו'.¹ רבם של מורים הגאון רבי אליהו ראם זצ"ל, המעיד עליו: 'למד עמל ויגע עד שהגיע לשערי הוראה. יודע כל דין על בוריו ממקור הש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים'. הגאון רבי שמעון אמוראי זצ"ל ('הרב דקונטופ', מח"ס נחלת שמעון) מי שרבינו קיבל ממנו תורה בנערותו, כותב עליו: 'שאני מכירו היטב שהוא תלמידי המובהק, ויודע שהוא בקי בכל חלקי השו"ע'.

אמנם על סדר וצורת לימודו בשנותיו המאוחרות יש בידינו ממה שראינו בעינינו. חלק גדול מסדר יום לימודו הוקדש ללימודים קבועים בהם היה לומד ושונה דבר יום ביומו חלקים מכל חלקי התורה כסדרן: תורה, נ"ך, משניות, ש"ס, זוהר, טור ב"י, שו"ע ונו"כ, חפץ חיים ומשנה ברורה.² הכל כסדר פעם אחר פעם, גם לא הניח ידו מללמוד

1 על הגרי"מ והנהגותיו שבקודש האריך רבינו בספרו בינו שנות דוד ודור ומשם תדרשנו לטובה. וכיון שהוזכר הגרי"מ שדמותו עמדה לנגדו של רבינו כל ימיו, נזכיר עוד מעניניו ממה שלא נזכר בספר הנ"ל: אחד מב"ב אמר לרבינו ששמע שלגרי"מ בעת אומרו 'לפניו נעבוד ביראה ופחד' בתפילת מעין שבע, היה לו נעימה קדושה המיוחדת לו ואולי קיבל כן ממהריל"ד, רבינו השיבו שהגרי"מ היה מאריך בתפילת מעריב של ליל שבת מאד עד שלא היו ממתנים עליו, ואחר התפילה היה הגרי"מ אומר בינו לבין עצמו או עם הנותר עמו בבית הכנסת, ברגשי וכיסופי קודש, תפילת מגן אבות עד גמירא. רבינו היה ממעט לספר על עצמו, אכן אירע שפלוגי הביא בפניו מה שסיפר אחד מנכדי הגרי"מ מה שראו עינו בסוכתו של הגרי"מ ורבינו בזכרוננו המופלא תיקנו שלא כך היה אלא כך היה מעשה: בסוכות תש"ז ורבינו בן עשרים ואחד, נכנס רבינו לסוכתו של הגרי"מ והציע בפניו מענין קביעות הלוח של שנים תש"ז תש"ח, ותמה בפניו על מש"כ בלוח לא"י לגרי"מ ז"ל בענין זה, הגרי"מ שיגר לגרצ"פ פראנק וגם הוא לא מצא מענה וביקש שיציע הדברים לפני הגרי"מ, והגרי"מ השיב מה שהשיב. (אכן כמו צער בנפשינו שלא זכר המספר עיקר הדבר מה היה המו"מ, רק שהוא מענין השנים שנפל הפרש בקביעות בין לוח השנים הנדפס בטור לבין דברי האחרונים הפר"ח ודעימיה שתיקנוהו, עי' מסקנת הדברים בבה"ל סי' תכ"ז ד"ה כשראש ומ"ב סי' תכ"ח בגליון ושם מנה את השנים: תרס"ב, תרס"ג, תש"ז, תש"ח, כשנים שתהיה קביעותם שונה לפימש"כ בטור, ועי' חידושי בן אריה ח"ב לרי"י אדלשטיין אב"ד שומיאץ שבחסידותו בשנת תרס"ב צם יומיים יוה"כ, אכן עדין טעון בירור מה מצאו בד' הלוח דבר חדש שהוא ענין להיענות בו. ועי' דברי הגרי"מ ט בענין זה בתבונה תש"ד עמ' נד וברוך הידוע ומודיע). אגב, סיפר רבינו כי הגרצ"פ היה בא לעיתים לבקר את בתו ומשפחתה שהתגוררו ברמת גן, וגם שם מקומו לא הניח והיה שונה פרקו בבית כנסת סמוך, (בהכנס"ס סיני שליד עליית לשעבר), רבינו נכנס אליו והרצה בפניו כמה משאלותיו, וסיפר שכשביקש הגרצ"פ לשנות מים לצמאו, ביקש מרבינו שיקרב אליו את מגבעתו שהיה מונחת בריחוק מקום, שאפילו ברכת שהכל לא היה מברך בלא מגבעת לראשו.

2 סיפר חכ"א שהיה לו קביעות עם רבינו כי בשנת תשכ"ד אמר לו רבינו שכבר סיים המ"ב כ"ב פעמים. ביראתו הקודמת לחכמתו, הרי שבעודו תלמיד ישיבת חברון קבע סדר לימוד בששה חלקי

הסדר המכונה 'חק לישראל' המיוסד ומקודש מפי הרב האריז"ל, דבר יום ביומו. ועל צבאם דברי הרב האריז"ל בשעריו המצוינים ודברי הרב הקדוש הרש"ש בסידורו, בהם קבע לימודו בעיון גדול ונמרץ.³

ומלבד זאת קבע חק לימודו בעוד הרבה חלקים מחלקי התורה כסדר בשלמותם, והיה משנה בכל שנה ושנה את סדרו בכדי שיעלו הכל בידו, כגון קביעות של שני דפים רי"ף עם רש"י כל יום - כדרך בית מדרשו של הגר"א, שני דפי גמ' ליום עם רי"ף רא"ש ור"ן כשבכל יום היה גם חזון על הדפים של אתמול, מדרשים, ספרי מוסר מחשבה וחסידות (והיו חביבים עליו במיוחד ספרים המשלבים דברי התעוררות עם הלכות, כגון ספר חמדת הימים, כף החיים לרב החבי"ף ועוד רבים⁴), וכן ספרי קבלה נוספים, כגון ספד"צ ע"פ הגר"א שבתקופה מסוימת היה מסיימו בכל שנה ושנה⁵ ועוד.

לימוד דברי הטור והב"י לכל חלקיו, היו בסדר לימודו לכלל גדול, ומתוך דבריהם היה לומד ומעיין בש"ס ובראשונים, ואח"כ בשו"ע ונו"כ. בחלקים מסוימים הרבה בלימוד שיטות הפוסקים ראשונים גם אחרונים, ובאחרים צמצם עצמו לעיקר בדברי גדולי הפוסקים בלבד. כמו"כ היו רגילים ושגורים אצלו ספרי האחרונים ה'בתראי', כחיי אדם וחכמת אדם, מטה אפרים וקצוש"ע והחיבורים החזונים עליהם⁶, וכמובן רבינו המשנה ברורה וכן דברי הרב כף החיים ועוד.

מ"ב לדעת את המעשה אשר יעשו, ולשמור רגליו מכל מכשול, ובימים ההם לא חזון נפרץ היה הדבר (מפי ב"ב של הרה"ג ר' זרח שפירא זצ"ל עמו למד רבינו).

3 עד שהיה מרגלא בפומיה כשהיה מזדמן לו איזה דבר קשה בדברי הפוסקים "הרי זה ממש כרש"ש עמוק".

4 נזכיר כמה מהספרים החביבים אצלו: ספר הישר המיוחס לר"ת; ארחות צדיקים; ראשית חכמה; פלא יועץ; שער המלך המוסרי; החזקת התורה למהר"ר ר"י דידובסקי; מזכה הרבים וחשבון פרטי המצוות למהרצ"א גולדמן ועוד. ("...אני מכיר את הנפטר הגדול והחסיד הזה יותר מארבעים שנה, עקבתי אחריו בכל השנים וראיתי שהוא ממש שריד מהדורות הקדומים, מהיהודים התמימים והישרים, יהודי כמו שרצה הפלא יועץ והשבט מוסר והראשית חכמה, יהודים שהולכים כפי ההדרכה והמוסר של הספרים הקדושים האלה. יש היום הרבה ספרי מוסר באופן חדש, אבל הם בגדר מחשבה ופילוסופיה, אבל הספרי מוסר הישנים הם ההדרכה האמיתית שהיהודי צריך להתנהג בה..." - מדברי רבינו אחר מיטתו של 'צדיק וחסיד רבי אברהם פנחסי ז"ל, לנפש תדרשנו ח"ב עמ' רנד).

5 בשנים האחרונות היה לומד בש"ק בשרף פרע"ח, ואמר שיש בו הרצאה טובה של דברי הרב ז"ל.

6 כגון אלף המגן וקצה המטה על מט"א ומנחת שבת ומנחת שמואל על קיצוש"ע וכן מסגרת השלחן על הקיצור עם שאר ספריו היקרים, תוספות חיים על החי"א וכיון שהוזכרו ספרי הלכה שהיו רגילים אצלו כדאי להזכיר עוד כמה ספרים שהיו חביבים אצלו מאד וכיום נשתקע שמם, ראשית הבני ציון למה"ר ב"צ לכטמן רב האשכנזים בבירות שהיה מחבב מאד את הספר בשל עיונו ודקדוקו בדברי הראשונים וכח הכרעתו על פיהם (וראה ע"כ להלן) וכן מקראי קודש לגרצ"ה גרודזנסקי מאמאהא שבארה"ב על הל' קרה"ת, שלא זו מחבבו, וכן ספרי מהר"ר י"ש אשכנזי בית עובד ובית מנוחה שהיה מפליא את כוחו להעלות הלכה ברורה, ספרי הגרא"ח נאה (על הקשר המיוחד בין שניהם ראה במאמר מיוחד המתפרסם בספר זה), בדקדוקי תפילה היה מחבב את חיבורו של מהר"ר שמריה

אמנם עיקר לימודו ועמלו שם בדברים המעשיים הנוגעים לסדר יומו של האדם, מקומו בבוקר עד עלותו על יצועו ומשעת לידתו עד זיבולא בתרייתא, וכן בכל הדברים שעל סדר הימים והשנים. כגון הלכות ומנהגי סדר היום, הלכות ברכות ותפילות, מועדי השנה ומצוותיהן, זמני היום ושיעורי המצוות, קריאת התורה וההפטרות, דקדוק ומסורה, ביקור חולים אנינות אבילות וקבורה, טומאת כהנים, עירובין, מילה ופדיון הבן, ציצית ותפילין, חופה קידושין ושבע ברכות, דיני ריבית המצויים, תרו"מ ושביעית, לשון הרע ועוד. שם גליה לדרעיה ונפל נהורא, נהורא עמיה שריה.

כמעט בכל מצוה ומצווה מן המצוות התמידיות זכה להעלות דינים חדשים שלא קדמוהו בזה, והרבה מדבריו עשו רושם ונתקבלו ביני עמודי. לרוב המצוות המעשיות ייחד חיבור בפנ"ע, מהם חיבורים המקיפים את הנושא מכל צדדיו ומהם המלבנים חלק מההלכות, מהם שנדפסו ומהם שעדיין בכת"י. ונציגה מעט מפירותיו, אותם הנדפסים בעבר, והן אלו שהם לע"ע בכת"י ובכלל זה העולים ונדפסים לעת האחרונה ואלו הם לפי סדר יומו של איש הישראלי:

לזמני היום ייחד שלושה חיבורים (הנדפסים לראשונה מע"ג קובץ זה); 'לפני שמש' על זמני היום, 'הזמנים לפועלים' על זמני היום לדחוקים בזמנם ו'דיני זמני הלילה'. (וכבר ציין שם אאמו"ר מה נאה אילן שיאכלו מפרי וישבעו מטובו חסידים ומדקדקים, ובצל ענפיו ינוחו גם פועלים האנוסים לקיים הדין בדיעבד). קונ' 'דיני מרחץ ודרך ארץ' (נדפס בקובץ המעיין תשרי תשע"ט). חיבורים על תפילה; מלבד הפזורים בכל ספריו, ומלבד קונטרסי תיקון תפילה על תפילות המועדים, תפילת הדרך ותיקון חצות הנדפסים, מצויים בכת"י עוד מס' חיבורים; 'מאתך תהלת' דקדוקים ע"פ סדר התפילה ונוסחאותיה, וקונטרסים 'והוא באחד' (נדפס בקובץ מוריה תשרי תשע"ט) על סדר קריאת שמע. חיבור על ציצית (כת"י), חיבורים על תפילין; 'פאר יעקב' ו'הידורי תפילין'. חיבור על נשיאת כפיים (נדפס לראשונה מע"ג קובץ זה), וחיבורים על מילה ופדיון הבן (חלקם בכת"י). וכמובן הלכות חג, קיצורי מועדים: ר"ה ויו"כ, שבועות, תשעה באב שחל ביום א', פורים משולש, סוכות ושמני עצרת, וכתבי יד רבים על פסח. וכן חיבורים רבים על אבילות: 'זכרון בצלאל' על הלכות קריעה, ובכת"י 'זכרון בצלאל' חלק ב' על כל דיני אבילות, שבע"ה יראה אור בקרוב יחד עם עוד כמה חיבורים שנפרטו להלן. קונ' קיצור דיני תרומות ומעשרות המצויים (כת"י). ועוד רבים המה וקצר המצע מהשתרע.

על הידורו במצוות תפילין היה ראוי לכתוב בפנ"ע, מלבד שהידר להניחם בכל שעות היום, ואפילו בעת הליכתו לסדר את ענייניו בבנק וכדומה⁷, עוד יותר מזה היה מהדר

מהרמילוב קונטרס עיון תפילה הנספח לסידור א"א לרב מבוטשאטש. וראוי להזכיר גם הספר הקטון מעורר ישנים ובר אבהן (ורשא תרפ"ו) שמצא בו הרבה דקדוקי הלכה לפי טעמו, וכל אלו הם דוגמאות בעלמא שהובאו לעורר אהבת קדומים.

7 וז"ל רבינו בספרו פאר יעקב: סיפר לי ידידי הרב הגאון ר' שאול קוסובסקי זצ"ל שפעם אחת שאל את מרן החזון איש זצ"ל דאם הוא לבוש בתפילין ובא אחד אליו לעשות חוזה וכדומה אם יפשוט

ומחזר אחרי תפילין המהודרות ביותר, מן האומנים הטובים ביותר, כשהוא מנחה אותם בהוראות ברורות ומפורטות כפי שהעלה בעיונו. (ולימים הדפיסם בחיבורו הקטון הידורי תפילין) והידורים רבים שכיום הם נחלת כולם, הוא זצ"ל היה מן הראשונים ואולי הראשון שהקפיד ועורר ע"כ, כמו הקפידא שלא להניח עור נוסף בין התיטורא העליונה לתחתונה כמנהג עושי הבתים (והוא המכונה היום "מקשה")⁸. ובשנים מוקדמות יותר, היו התפילין שברשותו לשם דבר, עד שרבים מהמדקקים היו באים לביתו להניח את התפילין שברשותו⁹.

עיקר משנתו היתה שיש ללמוד בעיון ולברר מהמקורות כל הדינים הנוגעים למעשה, מהדינים והסוגיות הגדולות והסבוכות, עד הדינים הנראים כפעוטים בעיני רוב הלומדים, ודשים אותן בעקבותיהן, ולברר בכל סוגיה את כל פרטי ופרטי פרטיה, לרבות כל המקרים האפשריים גם אלו הנדירים, הנוצרים במהלך החיים, והכל באופן מעשי, לשמור ולעשות. כי כולם מרועה אחד ניתנו ועל כל איש הישראלי לקרוא הנני, להיות מוכן לקיים את כל מצוות התורה ודקדוקי סופרים, באופן השלם והרצוי ביותר¹⁰.

וכך היה מלבן כל סוגיא ממקורותיה אם זה בש"ס ומסכתות קטנות, בראשונים או באחרונים. והיה מרגלא בפומיה על עיוות הדין שעלול לצאת ללומד הנסמך על קיצורים מבלי עיון בשרשי הדין. דוגמא לזה מש"כ בקונ' 'תפילת הדרך' (ס"ה הערה טו), אחר שהאריך שלדעת הרבה ראשונים מאחר עבור פרסה מהעיר כבר א"א לומר תפה"ד, הוסיף שרבים מדקדים מאד בחומרת האחרונים שלא לברך עד כעבור ע' אמה מהבית האחרון, ומחמת דקדוק זה עוברים על דעת ראשונים הנ"ל, כי עפ"ר א"א לדעת בדיוק היכן הבית האחרון. והמשיך שם, וז"ל: ודבר זה הוא טעות גדול לעבור על דעת ראשונים

לפני זה את התפילין וענה לו דאפי' אם הוא בלא תפילין כדאי ללבוש את התפילין לפני עריכת החוזה כי לערוך חוזה בתפילין שזוהי פרנסתו הוא היתר גמור ועוד מקיים באותה שעה הרבה מצוות עשה כנ"ל.

8 וכ"כ היה זהיר שלא להדביק ב' חלקי התיטורא ואפי' אחר התפירה, שהיה חושש שגם הצבע שצובעין את הבתים, נכנס בין חלקי התיטורא ומדבקם, והיה מביא התפילין לאומן שינקא את מקום החיבור משרידי הצבע שנכנסו לשם.

9 אגב ראוי לשרש שמועה בטלה שדבקה ברכינו כביכול היו לו הרבה זוגות תפילין לצאת ידי כל השיטות ולא כן הוא, חמישה זוגות היו לו שלדעתו הם עיקר השיטות ע"פ נגלה ונסתר: רש"י עם סדר פתוחות וסתומות כט"ז; רש"י עם סדר פו"ס כרמב"ם; שימושא רבה (בגודל הבתים ולא בסדר הפרשיות) כמנהג המקובלים בשעת המנחה; תפילין דרכינו תם; ועוד זוג קטן בהם היה עטור ברוב שעות היום בביתו ובצאתו לענייניו.

10 כשסיפר לו אחד מבני ביתו שהוא לומד בכולל מסכת זבחים, בדק אצלו אם כבר למד שבת ונדה בעיון לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא, ואם ככ"ז חשקה נפשו להקדים לימוד מסכת זבחים שילמוד באופן שיוכל להורות בכל פרטי הדינים הרבים הבאים שם, אע"פ שהם הלכתא למשיחא. גם בלימוד המדרש שלמד בכנופיא אחר סעודת שחרית של שבת קודם מנחה גדולה היה חביב אצלו להוציא מן המדרש הליכות חיים שיוכל לקיים.

כדי לקיים דקדוק של האחרונים, ונובע בעיקר מפני שלא לומדים כל דבר הנוגע למעשה במקורות. ע"כ.

ובאיזה רשימה שכתב רבינו לעצמו נמצא כתוב: אין להאמין לאף ציטטות, לאף אחד, הגם שיהיה מגדולי הפוסקים, אלא להסתכל בעצמו בכל דבר ודבר, ע"כ¹¹. ורשם שם כמה דוגמאות מגדולי האחרונים שהביאו דברי כת הקודמים שלא בדקדוק, ועי"כ השתנה הדין. עוד נמצא שם: בכל דין שחידשו האחרונים לבחון איך הגיעו אליו, ע"כ. ובאיזה מכתב של תורה לחכ"א כתב בין הדברים: ביורה דעה סי' וכו', יודיעני איך המנהג בזה אם לחוש לדברי החוות דעת המובא בפ"ת שם, או לא, ומספרי הקיצורים אין ראיה כי הם תפסו כל החומרות שבעולם, חוץ מהחכמ"א שהולך בדרך האמצעית, ולע"ע אני מסתפק בזה וכו'.

והיה נותן משקל גדול לסברא ישרה המתיישבת על הלב, ופעם שמענו ממנו שכדי להביא ראיה ממקו"א להכריע ספק בדין, די שלפי פשוטן ועיקרן של דברים יש דמיון בין הנידונים ואף אם אפשר לחלק בכל מני למדנויות אין להתחשב בזה כי כל ראיה שנביא בכל ענין אפשר למצוא חילוק. ואמר עוד שכן דרך הש"ס להשוות דינים לפי עיקרם אף שיש לחלק ביניהם¹².

והיו לו דוגמאות רבות לראיות שהביאו גדולי אחרונים כיו"ב, כגון בדין חתן שאחיו ל"ע אבל, שאסור לו להשתתף בסעודת החתונה, אך אם לא ישתתף יהיה צער לחתן.

11 סיפור נאה שיש בו גם לתאר את חשקו של רבינו שלא להניח דבר גדול וקטן, סיפרו לפני רבינו על ת"ח אחד חוב"ט ז"ל שהיה משמש אצל גאו"צ זצ"ל, והיה מבין כל קריצותיו ורמיזותיו של אותו צדיק, ומעשה היה בעריו"כ כשהיסב אותו צדיק לסעודה מפסקת, שמעוהו ממלמל "ירוחם ירוחם" ואיש מבני הבית לא הבין מה רצונו בזה שכן אדם לא יהיה בבית ושמו ירוחם. ורק אותו חכם צפנת פענח שכוונתו לדברי רבינו ירוחם המצריך לחם משנה בסעודה מפסקת. והנה רוב השומעים, נהנים מהסיפור וממשיכים בעניינם, אבל רבינו פתח מיד תו"א לרבינו ירוחם וחיפש בו מצד לצד, ולא מצא בו כלום. וסו"ד נתברר שהסיפור לא היה כפי שסופר. [ובספרו קיצור הלכות מועדים בדיני עריו"כ כתב רבינו שא"צ בלח"מ, ובמקורות והערות הביא מקצה המטה שכתב שהמנהג לבצוע בלח"מ ושכ"ה בסידור הרמ"ק והוסיף: "...ונראה דיש לנהוג כן דבמכילתא בשלח סוף פרשה ה' איתא דגם ביום הכפורים לא ירד המן ובשע"ת לר"י כתב דאחד הטעמים לרובי הסעודה בערב יום הכפורים הוא משום דיום הכפורים הוא יום טוב ואי אפשר לאכול בו ולכן קבעו הסעודה בערב יום הכפורים, ואם כן אם היה אפשר לאכול ביום הכפורים בודאי היו צריכים לחם משנה מטעם המכילתא הנ"ל, ולכן כיון דסעודה זאת היא תמורת יום הכיפורים מסתבר דיש לנהוג בה בלחם משנה"].

12 והיה זה כשדן במי שיש לו פתח בסוכתו וסגירת הפתח מכשירה הסוכה, שלדעתו צריך לנעול הפתח כשאוכל, שמא ישכח ויפתחנו ותפסל סוכתו, ונמצא אוכל חוץ לסוכה. וראיה ממש"כ לגבי עירוב, שמי שיש לו ב' פתחים לדירתו ומערב לצד אחד, צריך לנעול הפתח השני שמא ישכח ויוציא ממנו, א"כ כ"ש לגבי סוכה שהיא דאורייתא שחייב. ובפרט שזה פתח לסוכה והרבה פעמים זה פתח למטבח וכדו' שפותחים כל הזמן כדי להביא אוכל וכדו' ולכן כ"ש שיש חשש וצריך לנעול. ואמר שאף שיש לחלק מ"מ הדמיון אמת.

שיש שהביאו ראיה שמותר לאחיו להשתתף, ממה שחתן פטור מסוכה מחמת צער, וא"כ ג"כ יהיה מותר האח להשתתף כדי שלא יהיה צער לחתן. והנה כמובן שיש לחלק, שבסוכה בעינן תשבו כעין תדורו ולכן פטור בשיש לו צער, ואין ראיה לענין אבלות, אלא שראיה זו זכה בה מהרשד"ם וה"ד בהרבה פוסקים. והוסיף וציין לאחד מספרי גדולי האחרונים המלא בראיות כיו"ב. אכן דעת לנכון שאי אפשר לקבוע כלל בדבר והכל תלוי באובנתא דילבא ובישרות השכל לקרב הקרובים ולרחק הרחוקים.

ואולי יש להסמיך לזה מה שלא היה ניה"ל להעמיד קיום של מצוה ע"י פלפולים, כך למשל לא היתה דעתו נוחה ממה שיוצאים ידי חובת מתנות לאביונים ע"י שנותנים המתנות לקופה אחת כללית, שמא מתנתו מתחלקת לכ"כ הרבה עניים עד שלא נשאר בה כמעט כלום לכל עני, ולא סמך על זיכויים וכו' ושאר חשבונות. וסיפר שגם רבינו הקה"י זצ"ל היה מקפיד ע"ז, ופעם כשנודע לקה"י שהכסף שנתן היה לקופה כזו, נתן פעם שנייה.

ומובן שספריו הרבים הרי הם אספקלריא המאירה של אופן לימודו, הנה כי כן ספרו 'זכרון בצלאל' על יור"ד סי' ש"מ, הוא תמונה נאמנה של דרך לימודו מן הש"ס ועד פרטי דינים מחודשים שלא שערום הבאים לפניו, ובבואו לסעיף לז שם נשנו בשו"ע דין קריעה על גידוף לא פטר עצמו כמנהג שאר מורים מהטעם שאינו מצוי כ"כ, אלא ירד לבאר סוגיא עמומה זו והעלה בה פנינים יקרים וחקרי דינים מחודשים¹³. את סגולתו להאיר ולחדש פרטי דינים שלא הרגישו בהם המחברים שלפניו, גילה בצעירותו ממש בספריו 'זה השלחן' שאת חלקו הראשון הוציא בשנת תשי"ח בהיותו בן שלוש ושנים שנה בלבד, ואעפ"כ זכה ודבריו עשו רושם ועד עצם היום הזה הרי הם נזכרים ונעשים¹⁴, והמעייין בספריו אלו ימצא כי הרבה מהנדונים ההלכתיים הידועים בבתי מדרשות, היה הוא ז"ל הראשון שחקרם, ונציין כמה מהם: טבילת כלים של אריות מאכלים; אחיזת השופר בשעת הברכה; נש"כ בתענ"צ במנחה גדולה; סעודה שלישית בבשהמ"ש ועוד רבים, ועוד חז"מ לעשות רשימה מלאה מהם, שיש בה ללמד על סגולתו. וכ"ז לצד הוראות והכרעות ישרות ומחודשות שבאו שם על נידונים ידועים, ואגב כך יש להזכיר את מפעלו הראשוני שם (בח"ג) של העמדת נוסח הגר"א לתפילה, שהעלה בבקיאאותו ובעינו החודרת מתוך ספרי הגר"א השונים, ומאז ועד עתה כל החפץ לעמוד על נוסח הגר"א אינו פוטר עצמו מלהזדקק לו.

13 ועי' אנצ"ת ערך מגדף שזכרו דבריו שם פעמים הרבה וכולם דברים חדשים שלא קדמוהו בזה.
14 מעט ממכתבי תהילה ע"ס זה"ש נדפסו בספר זכרון בצלאל ופורים משולש, וראה שם למשל דברי הגר"י רייזמן זצ"ל, מגדולי המורים בירושלים: "והוא מעט הכמות ורב האיות מהלכות הנצרכים תמיד, מה רב חילו וטובו לבאר ההילכתא ממקור ההלכה ממעין טהור מימיו הנאמנים".

ומכריע ביניהם

על דרכו בהכרעת הלכה בין השיטות השונות נוכל ללמוד ממש"כ במכתב פרטי לאחד מחכמי הזמן שהשיג על הוראה אחת שלו וז"ל: ומה שכת"ר העיר לי שהיה צריך לכתוב כפי להקת פוסקים זאת או אחרת, ולא להכריע כדעת יחיד, אני מבין את כת"ר שהולך כפי השיטה המקובלת בחלק גדול של חכמים שאסור להמרות דעת פוסקים מפורסמים, אסור להכריע שלא כזה ושלא כזה ובפרט נגד המ"ב שדבריו כתורה מלשכת הגזית. (ודוקא אלה שנוסחה זו רגילה על לשונם, הם בעצמם לא נמנעים לחלוק על המ"ב בכמה וכמה דינים ---) אבל שיטת הגר"א היא לא כן אלא במקום שמתברר איזה דבר בסברא ישרה ונכונה אפשר לנקוט כן להלכה אף שהוא נגד מרבית הפוסקים, ע"כ.

ואף שכמובן וכפשוט קיבל רבינו את פסקי רבינו המ"ב ככתראי, (אע"פ שבצעירותו כשהתחיל לשמש בהלכה עוד לא היה הדבר מובן מאליו בין כל שדרות הלומדים כבשנים שאח"ז) והיה קובע בכל חלקיו את חק לימודו, עכ"ז היה מסתייג מדרך הרבה הלומדים את החיבור כספר חתום מבלי להתחשב כלל בעולה מן הסוגיא ובשאר הנו"כ, אלא הנכון ללומדו כעין שלומדים שאר הנו"כ שעל השו"ע: לעיין בשיטתו עם עיון בסוגית הגמ' והראשונים, ולהשוות ולשקול דבריו עם דברי שאר הנו"כ שעל השו"ע עד להכרעה למעשה, וכל זאת לצד היחס המיוחד כפוסק אחרון. וגלל כן לא היה מירתת לפסוק פעמים שלא כמותו. ואמר צאו וראו דגם על רבותינו בעלי השו"ע, שהם התקבלו בכל ישראל ועכ"ז בהרבה מקומות נטו האחרונים מדבריהם, ולא יהיה שונה ספר משנה ברורה מהם.

וכך בכח הכרעתו לא נמנע מלהכריע במחלקות אחרונים שבענייני ברכות, ולא כיש מן המורים שהכלל "ספק ברכות להקל" הוא חזות הכל ואין אחריו כלום, וראה בחיבורו 'ארבעה ספרים נפתחים' שכאשר בירר שם דין הדלקת נר חנוכה לבחורי ישיבות, פתח דבריו בציטוט מדברי מהרש"א אלפנדרי זצ"ל 'על רבני האחרונים דהפריזו על המדה דאפי' בכמה ספיקות הם אמרו שלא לברך דחששו [לספק ברכות] יותר מאיסורי כריתות ומאיסורי ע"ז', וכ"ז לצד זהירותו המופלגת מכל חשש ברכה לבטלה וכנודע, (עד שהיה משתמט מלברך על תפילין בעצמו ומחזר אחרי מי שיוציאוהו ואכ"מ) ועכ"ז ואעפ"כ היה בכוחו להכריע והיא תהילתו.

וככלל היה מתרחק מ"כללים" המגבילים את המעיין ומנחים אותו לפי דרכם ולא לפי לימודו ועיונו, ובכלל זה, כח המנהג, אף שלא היה בקי כמותו בתחום זה לענפיו, מ"מ במקומות לא מעטים דחה המנהג מפני שורת הדין, ובעצמו הודה שאין לקבוע מסמרות לדבר והרבה שימוש עושה.

וז"ל בתשובה אחת לחכ"א שביקש ממנו דרכי הלכה: בקשר לכללים בהכרעות ההלכה שהנך מתלבט בהם. הכללים הכתובים הם גמישים, וכפי שנוכחתי אי אפשר לאחד הכל לקבוע מסמרות בזה. כפי עניות דעתי נקנית המידה הזאת בשלימותה על

ידי צירופן של כמה וכמה דברים: א) ראשית כל שכל ישר ולא עקום. ב) שקידה על ספרי ראשונים ואחרונים מאלה שלימודם וסידור דבריהם מכוון לתכלית הפסק והכרעת ההלכה כמו הב"י הב"ח הבאור הלכה במ"ב החזון איש וספרי בני ציון על שלחן ערוך אור"ח עד אחר עירובין מהגאון ר' בן ציון ליכטמאן זצ"ל שהיה רב בלבנון ביירות (מתלמידי הגרא"ז מלצר זצ"ל) ספרים נפלאים בדרך של בירורי דברי הראשונים שבסיכומם הוא מגיע עפ"י לפסק הלכה. הספרים הם לדאבונו לא כל כך מפורסמים יש מהם כחמשה חלקים. ג) הרחקת כל סנטימנטים ומס שפתיים (בנידונו, מס כתיבה) לפלוני או אלמוני.

ולא היה נרתע לתת ציון ומשקל לדברי האחרונים ויהיה כגובה ארזים גובהם, כך אמר על אחד מגדולי האחרונים שדבריו בה"ל תרו"מ אין להם משקל כדבריו בשאר מקומות, שם כל ישראל סמוכים על שולחנו, שאינם אלא העתקה מדברי קודמיו.

אמנם אע"פ שהעיון בשורש הדברים היה נר לרגלו, מ"מ היה מעיין הרבה בכל מי שקדמוהו ראשונים גם אחרונים, ואף בספרי מחברי זמנינו כל שמצא בהם דברי טעם, ומשום כך לא נמנע אף מלהזכירם בשמם ולא מצא בזה איזה פחיתות כבוד אף להזדקק למחברים צעירים ממנו עשרות בשנים וכך כתב ברשימה אחת: לשמוע ולהחשיב בכדי לבחון, סברא של קטן שבקטנים, וגם לבחון סברא של גדול שבגדולים, ע"כ. והנה כי כן בספרי קיצורי ההלכות שלו, הרבה להביא מדברי ראשונים ואחרונים ומחברי זמנינו, אכן לא הרבה במקורות, אלא רק אלו המצטרפים להעמיד עליהם את הדין ואת האמת.

וז"ל בספרו דרש דרש (ח"ב עמ' פט): טובה גדולה מאד עשו לנו בעלי האסופות לכל הלכתא והלכתא שכעת בדור הזה נתרבה הדבר הזה מאד וכמעט שאין לנו הילכתא שאין עליה ספר מיוחד וכל ספר שהוא מיוחד לאיזה נושא הרי מחברו טרח בכל כוחו ומצא כדי מידתו להביא כמעט כל הדיעות מכל הספרים שיש בנושא ההוא מה שאין בכוח אדם אחר שלא מתמסר לזה באופן מיוחד. וכמעט שאין לך איזה שאלה ואיזה ספק שאין למצוא לה פתרון בספרים מסוג זה ואם לא כדוגמתה הרי בדדמי לה ועכ"פ יש בכל ספר עשרות ומאות מקורות שאפשר לחפש שם, ואמנם מי שלא רוצה אינו מחוייב לסמוך על שום הכרעה של מי שהוא אחר אבל העיקר שבנקל יש לפניו כל המקורות ולכן כל מי שמצוי אצל שאלות והוראות החובה שיהיו בביתו כל הספרים מסוג זה ויתור ויחפש תמיד אם יצא ספר חדש מסוג זה ואף שמחזיק עצמו לגדול יותר ממחבר הספר ההוא פי כמה וכמה אין בכך כלום, דבמקום גדולתו שם תהא ענוותנותו ועליו נאמר מה דאיתא בזוהר ויקרא פרשה אחרי דף ס"ט ע"א דתאנא כל מאן דאצית למילוי דאורייתא זכאה הוא בהאי עלמא וכאילו קביל תורה מסיני ואפילו מכל בר נש נמי בעי למשמע מלוי דאורייתא ומאן דארכין אודניה לקבליה יהיב יקרא למלכא קדישא ויהיב יקרא לדאורייתא, עליה כתיב היום הזה נהיית לעם וכו' ע"כ והובא זוהר זה בנפש החיים שער ד' פרק י"ד ואיתא ברבא

נשא י"ד אם שומע אדם דבר מפי קטון שבישראל יהא בעיניו כשומע מפי חכם שבישראל ע"כ.

אסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא

את השפעת ביהמ"ד הגר"א על לימודו יש לראות גם בדרכו בה דרך - במקומות הנצרכים - להוציא ההלכות מהש"ס עצמו או להכריע מתוכו את שיטות הראשונים, והרבה מדברים אלו פזורים בספריו, ודוג' לדבר ע"י בקונטרס 'דיני מרחץ ודרך ארץ' הנז"ל, שחלקו הגדול חצב רבינו מהש"ס ומסכתות קטנות. וז"ל בחיבורו 'ראו עינינו' (סי' ה'): ואילו היתה נתונה לנו רשות להכריע בין רבותינו הראשונים ז"ל, הייתי מרשה לעצמי להכריע כהר"י מיגאש שלדידיה אין שום קושיא בכל הגמרא משא"כ לרש"י ור"ח וכו', עיי"ש.

אך מובן שבמידה זו נהג היכא שהכריחו הסוגיא ובמקומות מוכרחים, אך בדרך כלל לא נטה מדברי הפוסקים, ומובן מאליו שדברי הראשונים היו יסוד ללימודו, וכך נמצא כתוב ברשימה שרשם לעצמו משנת תשכ"ז: לימוד הגמרא והראשונים לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. הסדר צריך להיות לגשת מקדם בלי דעות מוקדמות לסוגיית הגמרא, ואחרי לימוד הסוגיא לפני שקובע בעצמו איזה הנחה או דיעה מוקדמת לגשת תיכף ללימוד דברי הראשונים ולדייק בדבריהם בכל מילה ומילה, ואח"כ לקבוע דיעות והנחות בהלכה זו כפי היוצא מהגמ' והראשונים, כי הראשונים לגבינו הם כמו הגמ'. אבל אם לומדים את הגמ' ותיכף לאחר זה מסיקים דינים הלכות והנחות מסוגיית הגמ' ואח"כ לומדים את הראשונים, אז במקרה שהראשונים לא מתאימים למה שהוסק מקדם, לא מבטלים את המסקנות הקדומות, רק מתחילים לדחוק בלשונות הראשונים ולהטותם למה שהלב חפץ בכדי שלשונות הראשונים יתאימו למה שהוסק על ידו. ואם מתרגלים בשיטה עקומה זו מאבדים בסוף את חוש הפשטות והישרות בדברי הראשונים, מקבלים שכל עקום וכל מה שכתוב יום אומרים לילה, ע"כ.

וכיון שכך, בכל מקום שמצא הלכה ברורה בדברי הראשונים היה שם דבריהם עיקר על פני האחרונים שלא זכו לדבריהם. וזה לשונו בהסכמתו לספר ראב"ן מהדו' אאמו"ר שליט"א, אחר שנתן תודה על מה שזכינו לשפיע מתורת הראשונים מה שלא זכו דורות שלפנינו, הוסיף וכתב: שעל ידי כל זה ניתן לבעלי עוסקי הלכה לקבוע הלכה ברורה דבר ה' לאמיתו, אף במקום שרבותינו האחרונים ז"ל נטו לדרך אחרת מסיבות העלמת לשונות רבותינו הראשונים ז"ל מעיני הבדולח אשר להם... וכל זה בין להקל ובין להחמיר או לפחות לצרף דעות אלו לנידונים אשר דנים עליהם. ואין לך אלא מקומו ושעתו. וכבר נמצא כן בדברי רבותינו האחרונים המאשרים בהחלט דרך זו, לאן שורת הדין צריכה לנטות בפסקי האחרונים ז"ל שלא נמצאו עולים בד בבד עם דברי הראשונים שנתגלו לאחר זמנם, או כאשר נתגלה הגרסא האמיתית בדברי הראשונים.. ואכמ"ל. ע"כ. והיה שש ושמש על כל תורה חדשה שנמצאה מתורתן של ראשונים,

והיה לומד תורתן מהחל ועד כלה אולי ימצא שם איזה הכרעה בספיקות שבאו בדברי הפוסקים או איזה דין או איזה דקדוק חדש.

כמו"כ היה עמל במאד מאד בדברי הטור ב"י וכפה"נ ראה בזה את מרכז הסוגיא לגבי ההכרעה למעשה, ולא כאותם שאחר שלומדים ד' הגמ' עם הראשונים בעיון, קוראים דברי הטוב"י בדרך גירסה בלבד, ואצלו היה לימוד זה עיקר גדול לשם הוראת הדין.

דורש כל קוץ וקוץ

דרך לימודו של רבינו הרי היא כדרך עבודתו הקדושה והשלימה. לאמור, בכל מצוה ומצוה היה מברר את פרטיה בעיון רב, מגופה ועיקרה עד כל הנלווה אליה סביב סביב ולרבות המנהגים הנהוגים בעשייתה, ובזה דומה שהיה יחיד בדורו, כך למשל סוגיא של תקיעת שופר, היה מן הראשונים שבירר את כל שיטות הראשונים שבה להלכה ולמעשה, (וכתב ע"כ כמה חיבורים בדפוס ובכת"י), והיתה מצוה זו עבודה אמיצה וקדושה אצלו, ואחרי כל זה לא הניח ידו מללבן אף את המנהג של כיסוי השופר בשעת הברכה ואיך הוא עולה בקנה אחד עם חובת החזקת הדבר שמברכים עליו (וגם בזה כמעט שלא קדמוהו).

ולא היה דבר זה יותר בדרך לימודו ועבודתו מאשר "מצות אנשים מלומדה", ולפיכך בהרבה נושאים שבעיני הלומדים כלל אינם נחשבים ל"סוגיא" היה רבינו מלבנם הדק היטב, כהסוגיות החמורות שבש"ס, ומחמת זה העלה חידושים יקרים, ראיות מתוקות מש"ס ופוסקים, איש לא שערם. והדברים היו משתלשלים עד קיום דברים שהם למטה מעקבם של הלומדים, דרך משל בענין אמירת 'מי שברך' לעולה לתורה, (וזרח השמש עמ' כג) שבירר נוסח נדבבת הצדקה הכלול בטופס זה, עם הסוגיות דנדרי צדקה שביו"ד סי' רנ"ג ורנ"ח, והעלה שם ע"פ תמורה (כ"ה ע"ב) שאין לומר 'בעבור שיתן בלי נדר' אלא 'בעבור שבלי נדר יתן', עיי"ש. והנה עוד דוגמא לדין קטן ומחודש: נראה דמי שהוצרך לנקביו בין מעריב לקידוש בליל שבת, צריך לומר 'התכבדו מכובדים' וכו', דאז לא שייך הטעם דיוהרא, ע"כ (מאיתך תהילתי כת"י) וכך היה יושב ומלבן כל דין ודין וכל פרט ופרט, והיה מעורר ע"ז תמידים כסדרם שבזה תיבחן מהות עבודתו בשימת לב לפרטים הקטנים, היאך יעלו בידנו. וניתן להליץ עליו דברי המשנה שלהי סוטה 'משמת רבי עקיבא בטל כבוד התורה', ופירש רש"י שם, 'שהיה נותן ליבו לדרוש כל קוץ וקוץ של כל אות וכו', וזהו כבוד התורה גדול שאין בה דבר לבטלה', ע"כ. ואף אנו נאמר משמת רבינו בטל כבוד התורה שהיה נותן ליבו לדרוש כל קוץ וקוץ, מסוגיות סבוכות של מחיצות הסוכה ועד לדיני תחנונים בר"ה שחל בשבת, וזהו כבודה של תורה שאין בה דבר לבטלה.

וכמדומה שלא היה אפשר לתופסו בדבר שעושה בלא שחישב כל הצדדים, והנה דוגמא יפה לדבר, נשאל רבינו, מפני מה ברוב זוגות התפילין שהיו לו לא הקפיד על שחרות הרצועות גם מאחור (כדעת הרמב"ם ובפרט שכ"ה גם באר"י בשעה"כ דרוש

התפילין סוף דרוש ד) ואמר שיש לו בזה חשבון ואחר ההפצרה נענה ואמר, שישל"ע אם שייך צביעה לשמה בצביעה שאין בה מצוה, ואם נימא של"ש בכה"ג לשמה, א"כ ברצועות אלו שכידוע צובעים אותם דרך השריה, וכך הם צבועים גם מאחור וגם בתוכם, וכיון שכך יש לחוש שבמשך הזמן יתקלף הצבע העליון ויתגלה הצבע שמתחתיו וצבע זה אינו חשוב לשמה, ואפילו אם השרו את הרצועות בצבע לשמה, שכן כיון שאין בו מצוה ל"ח לשמה וכו"ל. והוא אבחנה חדשה שלא עמדו עליה, (ואמנם לא היה הדבר מוכרע אצלו ולכך בזוג אחד צבע הרצועות פנים ואחור).

אשר מחזה יחזה גלוי עינים

ובכלל זה שלא לעשות הדברים דרך הרגל וכלאח"י, הרי זו דרכו לברר גם את המציאות עליה מיוסד הדין, שכל שנגע הדבר לעיקר הדין ניגש לבררו מתחילה ולא חיפה בדברים ליישב דברים תמוהים רק משום שכך נהג גדול מסוים או כך נוהגים בחוג פלוני.

וכך היה מהראשונים שביררו ענייני זמני היום, ואף הוציא בשנת תשכ"ו לוח מיוחד (הנדפס בסידור 'מנחת ירושלים') מדויק לזמני היום¹⁵, אמנם בשנים מאוחרות יותר כשהופיעו לוחות מדויקים יותר שהסתייעו בכלי עזר ותכנות שלא היה בידו, לא בוש להודיע לכל שואל ששלהם עדיף משלו. ולפני שמש נודע שמו בעבודתו ובפעלו לעורר שעיקר זמן הנץ לתפילה כותיקין הוא זה הנראה בפועל¹⁶, ולצורך כך דילג על ההרים וקיפץ על הגבעות, במשך שנים רבות, ע"י שלוחיו, לבדוק הזמן האמיתי הנראה לעין.

וז"ל בספרו 'י"ג מאורות': צריך לתקוע בליבנו מה שכבר כתבתי לעיל, שענין קביעת זמן הנץ היא שאלה הלכתית טהורה שנפתרת כמו כל השאלות המתעוררות וכמו כל הספיקות בהלכה, על ידי עיון בש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים, ואין זמן הנץ נקבע על ידי רגשי אהדה והערצה לזה או אחר, כי כל זה עדיין אין לו שייכות לקביעת זמן הנץ החמה ודי לחכם בזה, ע"כ.

כיוצא בזה מדד בעצמו שיעורי מצוה, בנפח ובמשקל ופרסם טבלה מפורטת ומדויקת, וכך אע"פ ששנים הרבה נהג כהוראת החזו"א להחשיב את העיר ב"ב כערי הספיקות מחמת סמיכותה ליפו והיה מהראשונים שקראו בב"ב בט"ו, ומ"מ אחר שהשתנתה המציאות וסללו את כביש 'איילון' הלך בעצמו למדוד ולבדוק המציאות והכריע ששוב

15 סיפר הגר"ח קלופט שליט"א, שאחד מבניו שיח' נולד לו בשעת השקיעה ולא ידעו איך לדון בו לענין קביעת זמן הברית, וכשנשאל חו"ז מרן בעל הקה"י זצ"ל הפנהו הלה לרבינו.

16 כתב הרה"ג רי"י אפרתי, במכתבו לבית האבלים: למיטב זכרוני לפני עשרות בשנים הלכתי למרן הגרשז"א זצוק"ל ושאלתי אותו אודות הנץ של הגרימ"ט או לקבוע התפילה ע"פ הנץ הנראה וכנראה לא רצה לומר וכשנשאל איך נוהגים בשערי חסד ענה שהתפללו לפי הגרימ"ט וכשהיה אביכם זצוק"ל דר (כמדומני) בשכונה, בגללו החליפו להנראה, כלומר מחד לא ראו שיש בזה הפסד זמן הנץ וכנראה מפני המעורר החשוב אף שהיה אז צעיר לימים וקבלו דעתו.

אין לנהוג בב"ב כערי הספיקות (והיבר ע"ז קונ' 'האגרת הזאת'). וכל זאת על אף היותו חסיד המתחסד לחוש ולדקדק בכל דבר, כידוע וכמפורסם.

ומן הראוי לצטט כאן לשון רבינו (בנוגע למדליקים נר חנוכה בפנים): 'על כן עלינו להתנער ממידת מצות אנשים מלומדה שלצערנו נשתרשה עמוק עמוק בתוכנו ולבחון את כל מעשנו לא לפי מידת קיומם בארצות הגולה אלא כפי רצון ה' לקיומם המלא'.

ופירות הנושרים של לימוד זה, שהיה מקורי ויחודי בפסקיו והעלה חידושי דינים לרוב שלא קדמום בזה. אכן בכאן ראוי להודיע, שלצד כח חידושו היה נותן גבול ומידה בדבר, וכמה פעמים ראינו שהיה רע עליו המעשה בכמה ת"ח שיצאו מן השורה בחשבונותיהם, ולא נשאו פניהם למנהג שנהגו בו כל ישראל, וכך הסתייג מאותם הנמנעים לרקוד ולטפח בשמחת תורה שבשמנ"ע, בתואנה שלא התירו כן הגאונים אלא במקומם שחגגו שמח"ת ביו"ט שני, (אכן הזהיר שאין להקל בריקוד אלא לפני הס"ת ובדוחק כשהארון פתוח ולא זולת). ובכל אלה הרבה שימוש עושה לדעת גבול ולתת מידה בדבר.

וכך היה ער לכל המתרחש לידע את המעשה אשר יעשה ישראל, וחיבוריו מספרים שבחו זה, והנה כמה דוגמאות לדבר: בשנת תשכ"ז סמוך ונראה למלחמת 'ששת הימים' חיבר קונטרס 'אחר כתלנו' על חיוב ודיני קריעה על ירושלים והמקדש. (ובראשו אזהרה חמורה שלא לפרוץ גבול ראשונים ולא לעלות בהר ולנגוע בקצהו), בשנת תשל"ד בה נפלו בחרב עם רב רח"ל במלחמת יוה"כ, חיבר קונ' 'מתי מלחמה' הכולל כל דיני אבלות על נעדר מלחמה ודיני אבלות בשעת ליקוט עצמות והעברת ארונות, ועל פיו נהגו השלטונות. בשנת תשנ"א בעקבות העלייה הגדולה של יהודים מברית המועצות, חיבר קונטרס 'למען בריתו' (חלק ב', כת"י) ובו דיני מילה המצויים הנוגעים למילת גדול ומילת גר.

וכדרכו בכל ענין, גם בזה דרך המלך הלך לא נטה ימין ולא שמאל. וכך כתב לחכ"א שרצה לקבוע זמן קריאת המגילה בישוב בית אל ביום ט"ו בלבד על סמך ממצאים ארכאולוגיים שנמצאו באיזור שלפיהם יש לזהות את המקום כבית אל המקראית: לדעתי על שברי מילים ומשחקי מילים, זיהוי שמות עם שברי כדים וקיתוניות, אין לנו סמך שנוכל לבנות הלכות כאלה אשר אם טעינו איבדנו הכל, לדעתי עלינו להמשיך בחקירות ובגילויי המקומות ביתר שאת וביתר עוז מתוך חיבת הקודש ובשני מישורים במישור ההלכתי ובמישור הארכיאולוגי וכדומה אבל לעת עתה עלינו לאמץ לנו ולהמשיך במנהג שהיה קיים בארץ משנים קדמוניות והנזכר גם בדברי יהוסף שווארץ בתשובותיו שכל ערי הארץ קוראים ב"ד ובט"ו כמובן שכוונתו על הערים הישנות ואין להכניס ישובים חדשים בכלל הספק (שומע ומוסיף פורים כת"י).

תל שבל פיות פונים אליו

כדרך חכמי ירושלים היה לומד הסוגיות עם פוסקים לאין מספר, ראשונים גם אחרונים, וספרי שו"ת רבים, כך למשל ספריו 'פלגי מים' - הלכות תעניות גשמים, ו'שובע שמחות'

- הלכות שבע ברכות, מלאים מזון אל זן מדברי חכמי הספרדים הקדמונים, ראשי המדברים בסוגיות אלו, אכן לא היה כמאסף השיטות בעלמא חמרים חמרים, אלא סובר סברתם שוקל משקלם ומחשב חישובם.

עיונו בספרים רבים היה לכמה עניינים, יש והיה מחדש דין והיה תר אחרי אילן גדול להתלות בו, ויש ואין הדין מוכרע מצד עצמו והיה מבקש הכרעת הקדמונים. ונוסף לזה שבועין בספרי כת הקודמים היה מוצא הרבה מציאויות חדשות שאין אדם עומד עליהן בתחילה. וכבר העתקנו דבריו בענין זה משה"ק דרש דרש לעיל ע"ש.

ועל ידי שהיה רגיל בספרי אחרונים מכל פזורות ישראל היה בכוחו להורות לכל העדות בישראל ובכל דין ודין היה יכול לענות על אתר: לאשכנזי מזרח כמנהג פולין, ולאשכנזי מערב כמנהג אשכנז, לספרדים לפי ארצותיהם¹⁷ ולתימנים למנהגיהם המחולקים, ובפרט נוכל לראות ד"ז בספרי הקיצורים שלו, אשר המה הלכה ברורה לכל עדות ישראל.

וכשהיה מוצא קהילות המשנים ממנהגם הקדום, היה עומד ומתריע ע"כ ברבים, דוגמא לדבר מה שנתפשט בשנים האחרונות אצל הרבה מן הספרדים להניח תפילין בת"ב שחרית, לדעתו הוא בגדר בנין נערים, וקרוב להיות כמי שאינו מתאבל על ירושלים, וכתב ע"כ כמה תשובות ברבים להזהירם להחזיק במנהג אבותיהם¹⁸. והיטב אשר אמר חכ"א שנמנה על קהילה המחודשת מנהגי קדמונים בהתעלמות ממנהג אר"י, דבר שהיה

17 במקור"א מנה רשימה של מנהג י"ג קהילות ספרדים ותימנים באכילת בשר ושתית יין בימי בין המצרים.

18 ונביא כאן אחת מהן והרבה יש ללמוד ממנה. וז"ל רבינו בתשובה: בענין שינוי המנהג הקדום כפי הנפסק בשו"ע סי' תקנ"ה שאין מניחים טלית ותפילין בט' באב בבקר ועכשיו חדשים מקרוב באו מקרב עדות הספרדים, דור הביניים ולא דור הזקנים הי"ו, להניח בפרהסיא בפני עם ועדה טלית ותפילין בט' באב בבוקר וקוראים לזה עוד מנהג ירושלים. לעניות דעתי אחר שמנהג כל ישראל אשכנזים וספרדים בכל הקהילות בחו"ל, לא להניח טלית ותפילין בט' בבוקר, וכן הם דברי מרן הב"י בשו"ע סי' תקנ"ה סעיף א' נוהגים שלא להניח תפילין בט' באב שחרית ולא טלית וכו'. ולגבי האשכנזים המנהג ברור ללא שום ערעור, וכן גם לגבי כל קהילות הספרדים בחו"ל כל הזקנים הי"ו לעדותיהם מעידים דכן היה וכן הוא המנהג פשוט שלא להניח, ואין באף ספר של מנהגי עדות הספרדים שיהיה כתוב בו, שמנהגם היה כן להניח, לא בנהר מצרים (מנהגי מצרים) ולא בברית כהונה (מנהגי גרבא) ולא בהשומר אמת (מנהגי טריפולי) ולא בזה השלחן (מנהגי אלגיר), ואם כן מאן ספין ומאן רקיע לבטל מנהג קדום זה ביד רמה לעיני כל עם ועדה, ומה שטוענים שכן הוא מנהג ירושלים, אשאלה מהם דאם כן למה לא הובא דבר זה במנהגי ותקנות ירושלים שסודרו ע"י הרה"ג אברהם אשכנזי זצ"ל ועמיתיו בפקודת הראשון לציון הגאון מהרח"א גאון זצ"ל, ולמה לא הובא דבר זה בארץ חיים סתהון, אלא ודאי דגם בירושלים היה המנהג פשוט כדעת השו"ע, ורק בבית כנסת אחד הוא בית אל מקום כינוס קדושי עליון הבונים בשמים מעלותיהם בכוונות ויחודים עפ"י סידורי הרש"ש זי"ע רק שם נהגו עפ"י הרש"ש זי"ע להניח כן, ולא בשאר בתי כנסיות. והנני להודיע כי טעם הרש"ש זצ"ל שנהג כן להניח, הוא על פי הידוע לכל באי שער כתבי הארז"ל שביאר לנו דיש ארבעה חלקי תפילה בכל יום שעל ידם נתקנים ד' עולמות אצילות בריאה יצירה עשיה ועל ידי זה יורד השפע לכל העולמות, כולל העולם הזה, אמנם כל זה בפנימיות העולמות אך חיצוניות העולמות נתקן מקודם לזה, על ידי ד' מעשים גשמיים, והם יפנה ויטול ידי, ציצית,

למורת רוחו, שרבינו - עמו היה לו הרבה מו"מ בפרטי אותו מנהג קדמונים - הינו היחיד שניתן לסמוך עליו בהוראת מנהג שהוא עצמו שולל את קיומו בפועל.

ומתוך שלא הניח לכח ההרגל לשלוט על מעשיו, היה חוזר משנן ומתחדש בכל יום תמיד, ולפני כל מועד או מצוה היה מחזר הלכותיה ופרטיה, ולא היה מהסס לשנות פסקיו והנהגותיו גם עשרות שנים אחר שנהג באופן מסויים, אם כעת נראה לו לפסוק באופן אחר מחמת הלימוד החדש, או אחר שנתגלתה לו איזה שיטה חדשה או סברה חדשה.

חורז בפנינים התורה כולה

כבר נזכ"ל סדר קביעותיו בכל חלקי התורה, ודבר זה עמד לו שהיה יכול להביא ראיות לדינים שונים מכל מרחבי התורה כפי שיראה כל רואה בספריו, כך למשל בתשובה אחת (בס' י"ג מאמרות) על מעלת תפילת ותיקין גם בש"ק, הסתייע ממקורות רבים ומגוונים: מסכת סופרים, תנא דבי אליהו, דקדוק רש"י במגילה, לצד לשון הרמב"ם בהלכות יו"ט ובתשובה, ספרי אחרונים ותשובות ומנהגי הקהילות. וכן עזה"ד.

ואף לא נמנע לעטר את פסיקותיו מספרים שאינם ספרי הלכה מובהקים, והנה כמה דוגמאות שיש בהם ענין: מה שידוע מהגר"א שיש מצווה קיומית באכילת מצה כל שבעה, מצא לו רבינו סמך מכמה ראשונים, ואחד מהם הרמב"ם במורה נבוכים (ע"י פמ"ג). בהזכירו (קיצור הל' מועדים ר"ה) את מה שהעידו על הגר"א שלא לאכול ענבים בר"ה, העיר שצימוקים ודאי מותר שכן אמרו בשמואל א כה יח "ומאה צימוקים" ושם פסוק ח "כי על יום טוב באנו" וזה היה ר"ה. כיוצא בזה סיפר הגר"פ ברונפמן, שכשהוצרך רבינו לישון שנת צהרים, סמך ע"ד הגיעב"ץ בסידורו, שכל שעושה כן לכוונת עבודת השי"ת, מותר לישון לכתחילה, ועדין ליבו נקפו, עד שמצא סמך לזה

תפילין של יד, ותפילין של ראש. וסבר הרש"ש זצ"ל דאין שום הבדל בין ט' באב לשאר ימים וגם בט' באב מוכרחים לקיים ד' מעשים אלו בכדי שיוכלו לקיים אחר כך ד' חלקי התפילה. ולפי זה אין הנהגה זאת (להניח טו"ת בט' בבקר) נאותה אלא למי שחושש בכל השנה כולה להתפלל ד' חלקי התפילה בשלמות על הסדר, בלי דילוגים בלי הפיכות וכלי השלמות, דהיינו ברכות השחר, קרבנות, פסוקי דזמרה ויוצר, על כל פנים לאיש אשר אלה לו, לו אפשר שיאותה לו שגם בט' באב בהתפללו ד' חלקי התפילה יקיים לפני זה ד' המעשים, דומיא מה שכתבו הפוסקים דמי שטובל תמיד בערב שבת יכול לטבול גם בערב שבת חזון. אבל מי שבכל השנה אינו מקפיד כלל על התפילה בשלימות ואינו חושש כלל לדברי המגיד שהזהיר בפרשת שלח ובהר, דאין יודעים כלל כמה רעות גורמים הם לעצמם ולכל העולם כולו, על ידי הדילוגים וההשלמות, ומנהג האיש ההוא להתפלל כפי ההזדמן וכפי מצב רוחו. יום אחד טיפה קרבנות ויום שני עוד טיפה פסוקי דזמרה ויום שלישי ברכות השחר באמצע אב הרחמים וכדומה וכל שכן אם גם ביום ט"ב עצמו נוהג כן אם כן מה לו להצטדק בדבר אשר אין לו אליו שייכות כלל, וכל מושגים אלו מינהו והלאה. והאם כאן דוקא מצא בעל חוב לגבות חובו ביד רמה נגד מרן וכל קדושים עמו, אתמהא, אין זה אלא כעובר על ולא תעלו במעלות על מזבחי לאחוז בדברים שאין לו בהם שום שייכות כי כל זה תלוי בסידור כל ד' חלקי התפילה בשלימותם. ולכן הזהירו במנהג אבותיכם כל הדורות נוחי הנפש, ויקיים בכך כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה. ערש"ק חזון תשמ"ט. שריה דבליצקי

ממה שאמרו על איש בוש (ש"ב ד ה): והוא שוכב את משכב הצהרים, והנה דוד קרא עליו שם (יא): איש צדיק, הרי שאע"פ שישן שנת צהרים נקרא צדיק. ופעם דיברו עם רבינו על לשון הרע בהרהור, ואמר שכבר נחלקו בדבר הגר"ז והח"ח, והראה דברי הגר"ז באגה"ק סוף אגרת כב ודברי הח"ח בספר חפץ חיים על התורה (שהוציא הגר"ש גריינימן). ומדרשות הצ"ח הוציא דין לנט"י, ומאגרות הרמב"ם להל' אבילות בכתב, ומביאור הגר"א לספרא דצניעותא לחינוך הילדים ועוד כיו"ב¹⁹.

ללמוד לשמור ולעשות

לגודל חסידותו לא נח ולא שקט עד שבירר אופן קיום כל מצוה באופן הכי שלם, וזאת ע"י לימוד הדברים משרשם ועד קיום בפועל, וכמו זר נחשב בעיניו לסמוך על מה שרבים מזניחים ומתרשלים בכמה דברים. כך כתב קונטרס שלם הנקרא 'והוא באחד' בו מברר למעשה את הכוונות הנצרכות בפסוק ראשון דקריאת שמע, מה מכוונים בכל מילה, מה ב'ח' ומה ב'ד' ד'אחד', כיצד ניתן להאריך ב'ד' וכיצד יש לכוין ב'ד' לרוב עדות ישראל שלפי הגייתם לא שייך מבחינה מציאותית להאריך באות זו והיה מחזור אחרי הרגילים בהגיית הדל"ת הרפויה ואחת הוא לו אם הוא זקן או צעיר לימים, ועשה אזנו כאפרכסת לשמוע אוזן בלימודים.

וסיפר אאמור"ר כי פעם לחש אי מי לאוזנו שהצמר ממנו עשויים כיום החוטים בציציות הוא מצמר כבשים ולא צמר רחלים, וא"כ אינו פוטר אלא מינו, ומיד ויחרד האיש חרדה גדולה ופשט רבינו הט"ג והט"ק שהיה לבוש בהם ולבש ציצית ישנה מאד שאין בה חשש, ושלח הציציות החדשות למעבדות שונות ומשלא הגיעו למסקנה ברורה, שלח לבסוף למכון התקנים, והם קבעו שלא היא אלא הצמר הוא צמר רחלים, אלא שצורת העיבוד המתקדמת גורמת לזה להראות כצמר כבשים ואז חזר ללבש ציציותיו. כמו"כ נמצאו בבית רבינו מכתבים רבים שהיה שולח למשרדי ממשלה, לחברות ייצור ובתי חרושת, בהם היה דורש וחוקר לדעת פרטים על סוגי מאכלים וכו', כגון איזה רכיבים מכניסים בכל דבר, האם הם מהארץ או מחו"ל, ומאיזה שנה היבול ועוד. במקו"א מצאנו שדרש מחברת מקורות האם המים זורמים ישר מראש העין או שיש הפסקות בנתיים, והמובן מזה שחשש שאם עוצרים באיזה מקום הרי קנו שביתה חוץ לתחום וא"א להשתמש בהם בשבת. וזו היתה דרכו במקום שאפשר לברורי שלא לסמוך על איש, אפילו אם לא ערער אדם על הדבר מעולם. וכבר נזכר חיבורו על קריאת המגילה בב"ב, ומסקנתו שא"צ לקרוא בט"ו וזה אחר שבעצמו נסע לבחון את כביש אילון ומדותיו, וכך נסע בעצמו לשכונת רמות בירושלים, מקפץ על ההרים מדלג על הגבעות, כדי לברר להלכה למעשה מתי יש לנהוג שם את הפורים, וחיבר ע"ז קונ' 'ירושלים הרים סביב לה'.

ובפרט היה דרוך כל רגע לקיום ההלכות הנוגעות לכל מצב ולזהירות באיסורים ושאר חשבונות בהלכה, ומיד היה מזהה כל מצב כזה בלי שאיש שם לב וכל זה עד רגעיו האחרונים ממש. ומעשה היה בשבת לפני השבת האחרונה לחייו, שהיה באפיסת כוח

באופן שלא יכל לקדש בעצמו, ואחד מנכדיו הוציאוהו בקידוש, רבינו טעם מעט מהיין, וקודם שבא לשתות משקים אחרים, ביקש נכדו הנזכר להביא לו מיני מתיקה לברך עליהם שהכל כדרכו בכל סעודה לפטור את המשקין שבתוך הסעודה לצאת מפלוגתא, ושיער שמן הסתם בשל חולשתו לא שת ליבו לזה, אך רבינו בעינים עצומות הפטיר לעומתו "ספק ספיקא" (רצונו: ספק אם משקין חייבים בברכה בסעודה וספק עם טעימת יין כל שהוא פוטרת). וכשהיה מאושפז כשבוע וחצי לפני פטירתו בטיפול נמרץ היה עסוק בבית החולים בהלכות הקשורות לשהותו שם כגון תפילה ותלמוד כנגד עביט וכו'. ומיד שם לב שכיסויי המזוזה מועילים רק לדעת מ"ב ולא לדעת החזו"א וטיכס מחשבות בעצה איך לתקן הדבר. ומעשה היה אם יום או יומיים יעמוד קודם פטירתו, שבשעת לילה היה שם אאמו"ר הגאון שליט"א ובאה גם אחותינו, ומיד אמר רבינו שתצא כי יש כאן יחוד [היה אוסר להתייחד עם נכדות] ואמר לו אבי שהלא הוא אביה וא"כ הוא שומר, אמר לו רבינו שזה לא לכל הדעות. עד שמצאו שהיה שם עוד משהו בא' החדרים ונחה דעתו. צא ולמד איך כרגע, בשעת ליל מאוחרת, והוא זקן ותש כח, חישב כ"כ הרבה פרטים שלאדם צעיר לוקח כמה רגעים לחשב: א' שפ"פ לא מועיל בלילה. ב' שאין להתייחד עם נכדה. ג' שבלילה לא מהני ב' אנשים. ד' ששומר מחמת קורבא הוא מח' אחרונים. ה' שבלילה מועיל שלושה. והדברים היו כסדר. וכפה"נ כל זה היה בו גם מחמת שכל צורת לימודו היה באופן מעשי ממש, עד שראה את כל מה שלפניו לפי ההלכות הנאמרות בזה.

ואף זאת היתה בו שכל דין הנזכר בשו"ע היה מקיימו ככתבו וכלשונו בלא שום עיקולי ופישורי, גם דברים שנשכחו משום מה מאת הלומדים או דברים שנשתקעו ויש באחרונים לימודי זכות מדוע אין מקיימים ד"ז וכו'. כדרך משל היה היה מברך 'דיין האמת' על שמועות רעות, ו'ברוך שחלק' על כמה מגאוני הזמן, ופעם אף אמר שאנשים חושבים שהלכה זו היא הלכתא למשיחא ולא היא, ויש אף גאון צעיר א' שאם יראהו יברך עליו. כמו"כ חיבר ספר קיצור הלכות לתעניות גשמים לפרטיהן בשם 'פלגי מים' יקרא, וכן קיצור הלכות תקיעות דערב שבת, וכן קונטרס דיני מרחץ ודרך ארץ הנז"ל. היה תמה שלא לומדים אחרי התפילה כלשון השו"ע סי' קנה. היה זועק ומריע על הצרות, כמש"כ הרמב"ם (פ"א מהלכות תעניות הל"א) שזו היא מצוות עשה, והאריך בזה בחיבורו 'יעננו בקול', וכן נוהגים עד עתה בבית מדרשו, וכן הלאה כסדר וא"א להאריך יותר.

כמו"כ אם יצאו לו מחמת לימודו חידושים להלכה היה מקיימם כשאר הדינים הברורים והמוסכמים ולא שת ליבו להיותו יחידי בדברים אלו, כגון מה שהעלה (תשובה ונדפס בספרי קיצור הלכות יחוד) לאסור יחוד עם נכדות, והקפיד ע"ז במסירות ממש, ומעשה היה שבאו נכדותיו או ניותיו באיזה לילה לסדר איזה דבר מענייני הבית ויצא מביתו וירד לביה"כ.

ומה נאים עליו הדברים שכתב באיזה מקום (כת"י) לדקדק הנוסח בתפילה 'לשמוע ללמוד וללמד לשמור ולעשות', שה'לשמור ולעשות' מגיע בדוקא אחר ה'ללמוד' ללמדנו

שמי שיוצא לו איזה דין חדש מחמת לימודו אינו יכול מלחמוק מלקיימו, אלא עליו לקיימו כפי שיצא לו.

ודבר מיוחד ביותר שהיה אצלו שהיו מלובנים ומבוררים לו כל המקרים שעל סדר הימים והשנים אף הדברים הנדירים ביותר שאיש לא ליכנס. והנה דבר זה היה מהדברים המיוחדים ביותר שהיו בו, וכפה"נ היה בזה חד בדרא ממש, ואין מן הצורך להאריך בזה כי הדברים מפורסמים, ורק כמה דוגמאות; חיבר ספר הנקרא 'פורים משולש', ומסתמא היה הראשון שליבן כל הלכותיו באופן מפורט כ"כ, וראה שם (פרק שמיני הי"ד) שפוסק לגבי מי שנעשה בר מצוה בשבת או ביום ראשון דפורים משולש, מה הם חיוביו. ושם מדין יח והלאה כל דיני אונן ואכל בפורים משולש, דברים שאיש לא נתעסק עמם לפניו. בא וראה שם בסוף הספר מכתבי גדולי ירושת"ו ששלח אליהם שאלה בדין זה והם משתוממים על המראה, ראה למשל מכתב הגרש"ז אויערבאך זצ"ל: מעולם לא שמעתי, ותמה אני ע"ע למה לא חשבתי אפי" בזה. וכן בשאר החכמים שם אנשי ירושלים, והרי זה פלא בן עיר המקדים בני הכרך²⁰. וז"ל בהקדמתו לחיבורו 'למען בריתו' (ח"ב): ראיתי שנחוץ גם לסדר בסדר נכון את כל דיני ומנהגי נימולים חריגים מאלה המפורטים בשער, כי באו דיניהם ומנהגיהם מפורדים ומפורדים בספרים שנתחברו עה"ל מילה, ויש בכמה פרטים מהם כמה וכמה דעות, על כן נחוץ מאד שגם לגבי נימולים כאלה אף שזה נדיר, אבל על כל פנים שגם לגביהם יהיו דברים ברורים מסודרים בסדר נכון בס"ד. כן סידר בספרו 'שובע שמחות' - הלכות שבע ברכות, דיני שבע ברכות בליל הסדר. ושם פרק שלם בדיני שבע ברכות לסוגי נישואין נדירים, כמחזיר גרושתו מן הארוסין, עיי"ש. וכן הלאה בכל חיבוריו.

הפוך בה והפוך בה

מלאכה גדולה היתה אצלו לשקול כל דבר, שכר מצוה כנגד מצוה אחרת, ולא יבטלו מצוות זא"ז, ובעיקר שדקדוק המצוה לא יבוא בגבול המצוה עצמה. והרבה דוגמאות

19 וגם זו דוגמא נאה מיכולתו להוציא דין והוראה מכל מקום, בסגנונו המיוחד לו. וז"ל במכתב לחכ"א: במה שהביאו שהרמב"ם היה חותם שהוא עובר בכל יום על ג' לאוין להיותו במצרים, הרמב"ם כתב זה בדרך לשון צחות ודהיינו דאף שעל פי הדין מותר - דאחרת לא היה שוהה שם אפילו רגע, מ"מ אינו כ"כ לרצון השי"ת. ויש אנשים שאין להם חוש לדברי צחות וחושבים הכל ברצינות מה שכתוב, ועיי"ז באים לקושיות ופלפולי סרק. ומ"מ שיחת חולין של ת"ח צריכה לימוד, ומה שכתב שעובר בכל יום ולא בכל רגע יש סיעתא למה שהעליתי במק"א, דבביטול מזוזה במקום החיוב, ובביטול מילה שלא בזמנה, אין עוברים בכל רגע אלא רק בכל יום.

20 ובין כתביו של רבינו מצאנו חילופי מכתבים עם ידידו הגרש"ד מונק איתו עמד במו"מ של הלכה רבות בשנים. במכתב אחד כותב לו הגרש"ד מונק בין שאר דבריו, אודות ספרו של רבינו פורים משולש שהופיע אז בשנת תשל"ד: "...ותמיהני על בטחונו שהשקיע ממון מרובה בחיבור גדול כזה שאינו נוהג אלא במקומות מועטים וזמנים מועטים ולוואי שיצליח למוכרו כראוי...". בהתייחס לדברים אלו משיבו רבינו: "...ואם יחסר אלף לירות הרי לא גרע זה להבדיל מנסיעה לשוויצריה בקיץ... דבר שמימי לא ניסיתי בזה, וזה לי אתמול ארבעים שנה בקודש בלי לצאת החוצה אפילו לשעתו...". וזכה רבינו שמאז שהוציא ספרו זה, בכל שנה בה חל פורים משולם מופיעה מהדורה חדשה.

בספריו ונביא כמה מהן שיש בהן מן החידוש: ער"פ שחל בשבת, מי שאין בידו כזית חמץ לסעודת שבת בבוקר, ראוי שיאכל לסעודת הבוקר מצה, דכיון דא"א לעשותה ללא פת כבסי' רע"ד (ס"ד), ולדעת הרשב"א בתשובה (סי' תריד) והט"ז (סי' תרע"ח סק"ב), חיוב אכילת פת בשבת הוא דאורייתא, ובזהר הק' (שמות) מפליג מאד בעונש המבטל סעודה אחת מסעודות שב"ק, עד שאומר שמראה בעצמו שאינו מזרע ישראל וכו', א"כ כדאי הם הרז"ה והרא"ש, האו"ח וכל בו, הרבינו ירוחם והתרוה"ד (סי' קכ"ה) והר"ן בלשון אפשר, הסוברים שאיסור אכילת מצה מתחיל מזמן איסור חמץ, לסמוך עליהם בשעת הדחק ולצורך מצוה. אלא שיזהר שלא יאכל יותר מכזית, ועכ"פ לא יותר מכביצה כבסי' רצא (ס"א) ובמג"א שם, עיי"ש (זה"ש ח"ב סי' תע"א). במקו"א כתב לדון על מה שמחמירים לאכול האפיקומן קודם חצות, אע"פ שלרוב הראשונים מצות אכילתו מדרבנן, והרבה מהם סוברים שהלכה שמצותו כל הלילה, ועיי"כ מזדריזים בסעודת יו"ט ומבטלים מצות שמחת יו"ט שהיא מהתורה, וכיון שסו"ס קשה להקל כנגד הרבה פוסקים שהחמירו בזה ע"כ החכם עיניו בראשו לכלכל זמנו במשפט²¹. וכן כתב לדחות דברי הפמ"ג (סי' תצג במ"ז סק"ב) שאסר ריקודים ומחולות של רשות בחוה"מ פסח, דאיך נדחה מצות שמחת יו"ט שחייב אדם להיות בהם שמח וטוב לב (כרמב"ם פ"ו מהל' יו"ט הי"ז וכ"ב וטור ושו"ע סי' תקכט ס"ב), מקמי מנהג אבילות שלא הוזכר בתלמוד. כמו"כ בכמה שנים שחשבן ל'שעת השמד' ומשום כך החמיר לצום בתעניות ציבור שלהן, מן הלילה עם החמישה עיניים, (ע"פ דברי הרמב"ן והגר"א עי' שעה"צ סי' תקנ"ג), ומ"מ אם היה הצום ביום ראשון היה נמנע מזה משום סעודת מלוה מלכה. ועזה"ד היה מזהיר תמיד על ענייני שמחת יו"ט שמצוותן מדאורייתא כל שבעה, ומי שאין הפרוטה מצויה בכיסו עדיף שיקנה מצות וד' מינים כשרים מן הדין ובשאר יקנה בשר ויין ומתנות לשמח אשתו. כיו"ב הביא בספרו פאר יעקב מהגאון האדר"ת שכתב וז"ל: וז"ל בימי עלומי כמה שנים שהרגלתי לישא תמיד תפילין קטנים הייתי נזהר הרבה מהיסח הדעת כדין וכו' ע"כ. ושם באות י"ד: מזה איזה עשיריות שנים והרגלתי עצמי לשאת תפילין קטנים כל היום בפרט כשאני בדרך ומתבטל מלימודי לקיים דברי חז"ל במכילתא פ' בא פרק י"ג כל המניח תפילין כאילו עוסק בתורה ולא חששתי על היסח הדעת כל כך לאשר נראה שמוטב לקיימה בביטול מעט מאשר מלבטלה כולה".

וראה גם מש"כ רבינו בהגדתו (הגדש"פ 'מחשבת בצלאל' נדפסת ועולה עתה) שם קבע הלכה אחת והיא משקפת את החשבונות הרבים שהיה מחשב בכל דבר ודבר מכל צדדיו, הלכה, חסידות ומידות טובות וז"ל: "...אף שבכל השנה יקבע לעצמו מידה לעשות הכל בעצמו ולא לבקש מאחרים כלום, מ"מ בלילה זה יעשה עורך הסדר להפך, ויבקש הכל מאחרים, ומ"מ יזהר שלא יכשל בשימוש בכהן ות"ח, ובפרט שלא יכשל בלאו של לא תרדה בו בפרך לדעת הרבינו יונה, ע"כ". ודוגמאות כאלו רבו כמו רבו.

21 עי' הגדת מחשבת בצלאל מתורתו של רבינו, העולה ונדפסת עתה עמ' קסו.

קבלה והלכה

כדרך בית מדרשו של הגר"א ובענין זה נשתוו חכמי הספרדים בדורות קודמים, היה כוחו של רבינו בנגלה ונסתר כאחד, ועי"כ היה יכול לברור לו דרך המלך בכל פרטי המצות, באיזה דרך ישכון אור, שכיון שהכיר לפני ולפנים, פנימי וחיצוני, ידע לתת משקל נכון לכל חלק מחלקי המצוה מבלי שחלק אחד יבטל משנהו, ובזה כנראה היה יחיד בדורו ואין לנו תמורתו.

כך בתשובה אחת לשואל שכתב לו שאין בכוחו להיות ער בחצות וגם להתפלל כותיקין ושאל מי נדחה מפני מי ורבינו משיבו, שאע"פ שבזוהר ודברי המקובלים הפליגו בחשיבות קימת חצות, הרי שתפילה כותיקין עדיפא שהיא דינא דגמ' ונפסק בשו"ע, ואף לעורר השחר קרוב הדבר לומר שלהיות ער בעמוד השחר עדיף מלהיות ער בחצות דזה מבואר בשו"ע סי' א' וזה אינו.

ומי כמוהו מורה שאחר שהאריך במעלת ימי השובבי"ם וסגולת התשובה והתיקונים ע"ד האריז"ל בפ"ד תעניות וכו', הרחיב בדרכי התשובה הפשוטה ע"פ נגלה, והזכיר דברי הרא"ש בשם הראב"ד ור"י שנפסקו להלכה ברמ"א (או"ח תקס"ח), שאם מצטער הרבה בתעניתו יכול לפדותו בממון. ומספר תוס' מעשה רב על דרכו של הגר"א לפסוק לבעלי התשובה. ומדברי רבינו יונה ביסוד התשובה שהחלוש ואינו יכול לסבול עינויים יעשה כמש"כ הראב"ד שבעוד שהמאכל לפניו ועודנו תאב לאכול ממנו ימשוך ממנו וכו'. ומסיים שם רבינו ז"ל: ויצא לנו מכל זה דאף דרבינו האריז"ל קיבל מפי אליהו ז"ל להתענות אודות זה פ"ד תעניות, הנה לעומת זה מצאנו ראינו בדברי שאר רבותינו הראשונים ורבינו הגר"א עצות מועילות תמורת התענית, וכו' עיי"ש. ודעת לנכון שלעצמו נהג בכל תיקוני התשובה, אך ידע משקל וערך כל דרכי התשובה שהורו חכמים שכולם מרועה אחד ניתנו.

וכיון שהכיר מוצאי הדינים לשרשם ידע להכריע בהם לפי מקורותיהם. דוגמא בעלמא היא הנהגתו בנט"י של שחרית שבקומו משנתו לא היה נזהר שלא ללכת ד"א או מללבוש בגדיו קודם הנטילה, רק שלא ליגע בנקבי הגוף וכו'. ועיקר טעמו ביאר דבש"ס הוזכר רק אזהרה שלא ליגע בנקבי הגוף קודם נטילה, ואילו ההקפדה שלא ללכת ד"א וכן שלא ללבוש הבגדים קודם נטילה הוא מדברי הקבלה, והנה לדעת הרש"ש אין רי"ר שורה על ההולך לישון אחר חצות, אלא שסתימת הגמ' שלא חילקו, ואם כן אותם האזהרות שהזהירו בגמ' אין להקל בשו"א, אבל בכל הדברים ששורשם בסוד, סמוכים אנו על שלחנו של הרש"ש, ולפיכך הוא שלא עבר עליו חצות בשינה לא החמיר בפרטים הנזכרים.

ואולי שייך לכאן גם הנהגתו להניח תפילין אף בערב שבת אחר חצות ושלא לחוש לאזהרת המקובלים בזה, ומכללם הרש"ש, במקום ביטול מ"ע מהתורה ("וגם בזה הדבר

קשה טובא לבטל מכמה וכמה מצוות דאורייתא כל רגע עבור סברא כזאת שלא נמצאת בפירוש בדברי האריז"ל²²). ועיין בהערה שם העתקנו תשובתו בזה²²

והיטב חרה לו על התולים בוקי סריקי בדברי קבלה ועל חכמים המורים ונוהגים בדברים שאינם מיושרים ע"פ הדין ונתלים באילן גדול שכך הוא ע"פ סוד, והיה אומר שקולר תלוי בצוארם, ונוסף גם הוא על שונאינו שע"כ מתבזית תורת הקבלה בעיני המון העם ומעטים נכנסים בפרד"ס. וראוי איפוא להרחיב את היריעה בנושא זה מדברים המתקלטים מכתביו.

דברי הפוסקים שבכל מקום שדברי הזוהר והמקובלים מתנגדים לנגלה, שאין לנו אלא את הנגלות לנו היו נר לרגליו ויסוד להוראתו, ולא זו בלבד אלא אף במקום שבעלי הסוד החמירו בדבר שאין לו שורש בדברי חז"ל, הורה שאין למחות נגד אותם שאינם נזהרים בכך, ודוגמא לדבר מש"כ בספרו קיצור הל' מועדים שאין למחות ביד האומרים סליחות קודם חצות לפי שאין בדברי חז"ל שורש לאסור אמירת י"ג מדות קודם חצות (והנה עיקר הדבר כ"מ הכרעת המ"ב סי' כה ס"ק מ"ב אך בעיני רבים היה כחידוש שרבינו שהינו שר וגדול בחכמת הנסתר גם הוא מורה כן). וברתת דיבר נגד המדליקים נר חנוכה בפתח הבית מבפנים בטענה שכן הוא בכתבי האריז"ל ולפי זה מסודרים הכוונות, וכתב שממה שהכוונות מסודרות כך אין ראיה, כי כן היה בזמנו של האריז"ל שהיו מדליקים בפנים מחמת הסכנה, אך כיום שאפשר להדליק בחוץ כפי דינא דגמ' והשו"ע, חלילה לשנות הדבר, וחתם דבריו (בחיבורו 'ארבעה ספרים נפתחים'): גם בזמנא דבא"י צריך להדליק בחוץ כדינא דגמרא ודלא כמי שכתב נגד זה דדבריו בטלין ומבוטלין לא שרירין ולא קימין וכו', ומי שכותב דעפ"י האריז"ל צריכים להדליק בפנים שקר ענה באחיו וממעית כבוד ויקר חכמת הקבלה ונותן חרב וחנוית

22 הנה דברי השואל: עש"ק פ' במדבר [תשמ"ט] לכבוד הגאון ר' שריה שליט"א. שלום וכטו"ס למול הדרת כבודו. בשע"ת (סי' לו סק"ח) הביא בשם חכמי האמת דאין להניח תפילין בע"ש ויר"ט דכבר נתנוצץ קדושת שבת ואין הס' שם תח"י לעיין בהם. ויל"ע דבגמ' מבואר לכאורה דאין שום סרך איסור בזה וכמבואר בסנהדרין (ס"ח ע"א) דר"א בן הורקנוס חלץ תפיליו סמוך לשבת יעו"ש. נויש לדחות דשמא מפני חליו לא היה יכול להניח תפילין לפני כן ובכגון דא בודאי מחויב להניח תפילין עד ביה"ש. ומ"מ צ"ע טובא מהא דמבואר בשבת (לה ע"ב) דזמן חליצת תפילין הוא בתקיעה הג' יעו"ש. וע"כ דמיירי בגוונא שכבר הניח תפילין כל היום דאל"כ מחויב להניחם עד ביה"ש וכנ"ל. ועוד מסתפק אני בדבריהם אם ערב שבת האמור בדבריהם הוא בחצות היום או במנחה קטנה או בפלג המנחה. ואקוה בחסדו ששיבני תשובה שלמה, כי זה נוגע למעשה. ורבינו משיבו: יום ג' מ"ז למב"י תשמ"ט שלום וברכה וכטו"ס נראה דגם כוונתם הוא לא לאלה הלובשים כל היום אלא רק לאלה שלובשים במיוחד למנחה כל יום. וגם בזה הדבר קשה טובא לבטל מכמה וכמה מצוות דאורייתא כל רגע עבור סברא כזאת שלא נמצאת בפירוש בדברי האריז"ל. והרי הנגיד ומצווה והחמדת ימים כותבים להדיא להניח גם בער"ש ועריו"ט למנחה וסבירא להו שגם האריז"ל נהג כך. אני לעצמי מניח גם כן בפרהסיא למנחה בער"ש ויר"ט אבל רק במנין אשכנזים ולא ספרדים שלא לעשות אצלם הדבר התמוה להם וכמו כן לובש אח"כ בל"נ עד סמוך להכנסת כלה. יש לי עוד דברים לדבר בזה אבל לא ניתנו להיכתב. שריה דבליצקי.

ביד כמה מהנקראים חכמים בעיניהם השונאים חכמה זו תכלית שנאה וממלאים פיהם שחוק עליה, ורחמנא לשזבן מדעות משובשות כאלו.

כיוצא בזה כתב לשואל אחד, שביקש לדעת אם יש מקור ע"פ סוד לאיזה הנהגה שאינה עולה עם עיקר הדין הנגלה, ואחרי שרבינו שולל את אותה שמועה וסותר את אותו מקור בדוי, הוא מוסיף וכותב:

ובכלל מצד אחד יש בעו"ה רבים שלא נפתחו עיניהם צרי אופק וצרי מוחין העויינים את לימוד הקבלה ואת לומדיה, כידוע. ועל כן, חוץ מאשר עצם שמירת ההלכה והדין בדקדוק עצום הראויים לאלה מבני היכלא דמלכא השרידים אשר השם קורא העוסקים בלימוד הסוד, צריכים הם לשמור את ההלכה בדקדוק עצום בכדי לא לתת חרב פיפיות בגרונו של אלו, לבזות את לומדי הסוד כאילו אינם שומרים על ההלכה בדקדוק.

ומצד שני נחוצה שמירת הדין ללומדי הסוד ביתר שאת גם מצד כמה וכמה שקמו לבטל מצוות תורה"ק בשמירת זמני התפילה ויש כאלו שאינם ישנים בסוכה ואינם אוכלים סעודה שלישית ומדליקים נרות חנוכה בתוך הבית כאן בארץ ישראל והכל כאילו זה ככה עפ"י הקבלה, וממילא אין כל כך תימה אם קמים ומתגברים אח"כ כאלה שנעשים שונאים גמורים לחלק זה של התורה"ק. ואין להאריך בזה יותר.

וכה כתב בספרו פתח עינים החדש (ביאור לכוונות הרש"ש ז"ל. ח"א): המכוונים לכוונות על דרך הסוד צריכים להזהר מאד יותר משאר בני אדם לכיון מקודם הכוונה הפשוטית של התיבה ההיא שאל"כ הרי עליהם נאמר מי בקש מכם רמוס וכו', כל שכן שאם מכוונים בשמות הויה ב"ה את כוונת השילוב וכוונת וה' בהיכל קדשו שנתבארה בשעה"כ דף ג' ע"ב ד"ה הקדמה א', שאין זה פוטר ממה שנאמר בשו"ע סי' ה' שצריך לכיון אדון הכל היה והוה ויהיה, מקודם, ואח"כ כוונת השילוב וכו', דאם יכוונו רק כוונת השילוב ולא הכוונה הפשוטית תהיה עליהם תביעה יותר גדולה מאשר על שאר בני"א שלא כיוונו כוונת השו"ע, דעד שאתם מקיימים כוונת הזוהר והסוד הרי עליכם לקיים מקודם כוונת הפשט עפ"י השו"ע.

ועוד מספרו הנ"ל (חלק ג עמ' צד): מאד מאד צריך להזהר מי שמכוין הכוונות בין תיבה לתיבה שלא יזכיר הכוונה בפה אפילו רק בבחינת רחושי מרחשן שפוטתיה אלא רק תהיה בלב בלבד בלי שום נדנוד בשפתיים כלל וכלל דאם לא כן גורמים שתי רעות חדא דמבטאים הכוונה בשפתיים ורוב רובם של הכוונות הם שמות קודש שאסור להגות אותם בפה ועוד דעל ידי כך מפסידים כל הברכה או הקרי"ש או התפילה מדהוי זה הפסק גמור בין תיבה לתיבה ואינם יוצאים יד"ח המצווה אפי' בדיעבד, לא מיבעיא אם מוציא הכוונה בשפתיו עד שמשמיע לאזניו אלא אפי' אם רק מרחש בשפתיו ואינו משמיע לאזנו גם כן לא יצא אפילו בדיעבד כיון דקיי"ל לגבי קרי"ש דאפילו לא השמיע לאזניו יצא בסי' ס"ב סע' ג' וכן לגבי תפילה בסי' ק"א מ"ב ס"ק ה' וכן לגבי ברכות וכבסי' ר"ו סע' ג' ואם כן כל ריחוש של דבר

אחר אפי' אינו משמיע לאוניו מחריב בברכה או בקרי"ש או בתפלה וצריך מאד להזהר בזה דאם לא כן עלול אפי' שלא במתכוין למרחש בשפתיו ולא יצא המצוה או הברכה אפילו בדיעבד מטעם הפסק ולא כתבתי כל זה אלא היות ושמעתי על אחד קדוש שנוהג כן למרחש בשפתיו ולכן כתבתי שצריך להזהר בזה מאד מאד ושתהיה הכוונה בפה סגור לגמרי רק במחשבה בעלמא²³.

עוד שם: בשו"ת שערי רחמים ח"ב סי' שס"ו פסק דעדיף טפי להתפלל שמו"ע במישוב עם כוונות הרש"ש מאשר מעומד בלי הכוונות דהיינו באדם חלוש שאין בכוחו לעמוד זמן רב עידן ועדנים, ולענ"ד אינו כן לפי מה שלמדנו רבנו הגר"ח מוואלאזין זצ"ל בנפש החיים שער ד' פרק ה' וז' כי העיקר הוא המעשה והכוונה היתרה היא רק לאוסופי ולמעליותא ואם כן כיון שאין הנידון אלא אודות כוונות אלו הסודיות, אם כן בוודאי שהמעשה קודם להן והמעשה דכאן היא עקימת שפתיו עם הכוונה הפשוטה והתנאים המצטרפים למעשה שהם העמידה, ואם כן הווא זה קודם לחלק הכוונות הסודיות ולכן עדיף להתפלל בעמידה בלי הכוונות מאשר בישיבה עם הכוונות.

ועי' גם בספרו 'זה השלחן' (ח"א סי' קי"ט), וז"ל: ולפיכך יש לזהר שלא לומר בברכת תקע בשופר היה"ר שנדפס באיזה סידורים אשר בו מבקשים על קבוץ נצוצות הקרי ושז"ל. הגם שדבר זה נזכר בפרע"ח שער העמידה פרק י"ס לאומרו בברכה זו, מ"מ כיון דעל דרך הנגלה אין לבקשה זו שום שייכות לברכת תקע בשופר א"כ הגם דעפ"י הקבלה יש לה שייכות מ"מ הדרינן בזה לכללין דבכל מקום שהקבלה חולקת על הנגלה אזלינן בתר הנגלה וכמ"ש בסימן כ"ה סקמ"ב וע"כ הרוצה לאומרו יאמרו בשומע תפלה או באלקי נצור²⁴.

ואותם הדברים שבאו בדברי המקובלים ולא נזכרו בדברי הרב האר"י בשמונת שערים, לרוב לא היה חש להם כלל. כך למשל לא חש לערוך סעודת מלוה מלכה בתוך ארבע שעות. ולחכם אחד ששאלו על זה כתב לו דברים מלאי ענין וראוי להביא דבריו בשלימותם שיש בהם הרבה מדרכיו בהוראת ההלכה במקום שהדברים נוגעים גם לדברי המקובלים:

לשאלתו מהו המקור למה שכתבתי (בהגהות לספר מנוחה נכונה) שזמן מלוה מלכה כל הלילה, אחרי שבספרים אחרים ראה שהזמן הוא עד חצות או עד ד' שעות, אשיב לכי' כי בודאי ידוע לכת"ר שבדרכי ההוראה לכל דין והלכה אנו צריכים קודם

23 וגדולה מזו כתב בספרו פת"ע החדש ח"א עמ' י', לדון על מנהג המכוונים המפסיקים באמצע התיבה שהם מקלקלים בכך את התיבה ושכ"מ בברכות יג ב שנשימה מפסקת עי"ש.

24 ובשנים מאחרות יותר היה מורה להתפלל היה"ר הנ"ל במחשבה בברכת תקע בשופר. וסיפר אאמו"ר שליט"א מה שמע מפ"י רבינו, כי אחר צאת ספרו זה"ש, פגע בו הגאון רבי ביינוש פינקל זצ"ל (עמו היה מיורד מהמנין בביתו של החזו"א ועוד) והעירו על מש"כ בספרו בענין זה באמרו: "השמר לך ושומר נפשך מלהתחיל עם המקובלים...", ולא ידע הגר"פ כי גם רבינו בנביאים.

כל לראות את המקור בש"ס ואח"כ בראשונים ולאחר זה לראות אם יש בזה חומרא לדברי הזה"ק או האריז"ל או שאר מקובלים נאמנים, ואם יש כזאת חומרא אנו צריכים ג"כ מקדם כל להעמיד ההלכה כפשוטה ואח"כ להוסיף שיש בזה חומרא מצד מידת חסידות.

ובנידון דידן, בגמרא ובטוש"ע סי' ש' ובכל הראשונים איתא הלשון שחייב לסדר שלחנו במוצ"ש וכו' ולשון מוצ"ש משמע כל הלילה עד עמוד השחר, וכן הגאון ז"ל שם בביאורו משה זה למה שאמרו בגמרא שיסדר שלחנו גם בער"ש, והוא משה זה לענין מה שנבאר לקמן, מ"מ נלמוד מהשוואה זו ג"כ דכמו שביל שבת אין שום דיעה שאחר חצות לילה אינו יוצא יד"ח סעודה ה"ה כאן הרי נתבאר שעפ"י הפוסקים אין שום איסור לאכול הסעודה הזאת עד עמוד השחר, ועפ"י הקבלה, ידוע לכ' כי עיקר דברי האריז"ל הם בשמונה שערים וע"ה וכו', ואחד מהשמונה שערים הוא שער הכוונות אשר לא היה מצוי בחוץ לארץ עד שנות הת"ר בערך שאז נדפס לראשונה בסלוניקי, ועד אז היה בחו"ל רק ספר פרי עץ חיים אשר שם יש הרבה דברים שאינם מדויקים ונתווספו מתלמידי האריז"ל²⁵ ואף המג"א כשמביא דברים בשם הכתבים כוונתו לספר פרע"ה הנ"ל, וידוע ומפורסם שאם יש

25 בין כתבי רבינו מצאנו תשובה שכתב בימי חורפו בענין זה להגה"צ ר' לייב פרידמן בעל צדקת הצדיק והיא מלאת ענין ונביאה כאן בשלימותה: ב"ה, יום ה' בלק תשי"ד למע"כ הרב הגאון צדיק נשגב מוה"ר ליב פרידמן שליט"א שלו' רב.

ברצוני להוסיף בזה איזה פרטים אודות מה שאמרתי לכת"ר שליט"א ביום השישי שעבר שהג"ר זצ"ל לא היה בידו שעה"כ אלא רק הפע"ח. וכן כל הגאונים שבחוץ לארץ לא היה בידם רק הפע"ח אולם את שער הכוונות וכ"כ שאר הח' שערים לא זכו לראות. כמו כן המג"א שמביא תדיר מנהגים עפ"י הכתבים כונתו היתה לפע"ח שהיה בידו. הגם שדבר זה מוכח מעצמו עפ"י מקורות, על כל זה הנני להביא שתיים שלוש ראיות ברורות להוכחת הדבר (שאינו צריך הוכחה כלל):

א. בשער המצוות (שהוא השער ה' מהח' שערים שלא היו מצויים בידי גאוני חו"ל כנ"ל) פרשת עקב (דף ל"ח ע"א) בענין המים שבתוך הסעודה כתב שם הרח"ו ז"ל כבר ידעת מחלוקת הפוסקים והוא מחלוקת האמוראים אם צריך לברך על המים שבתוך הסעודה ולכן טוב לנהוג לצאת ידי ספק שקדם שיטול ידיו ישתה מים פחות מרביעית כדי שלא יתחייב ברכה אחרונה ויכון לפטור הברכה זו המים שבתוך הסעודה ופעם א' שתיתי אני יותר מרביעית והסתכל מורי במצחי ואמר לי שתית מים ולא ברכת אחרונה ברכה אחרונה עכ"ל. והנה עצה זו הביאה גם מרן השו"ע (בסימן קע"ז ס"ז) בשם הרא"ש והגה"מ. ודעת האר"י דמעיך הדין המים שבתוך הסעודה פטורים מברכה ולכן אם ישתה רביעית מקדם הסעודה יתחייב בברכה אחרונה (עיין בשעה"צ סקל"ח). ואתה תחזה שם בט"ז (סק"ט) שנוסחא משובשת בדברי האר"י נודמנה לידו עד שהקיף בקושיות כתנורו של עכנאי והחליט דהנך מילי לאו דסמכי נינהו ולא באו מפי קדוש האר"י עיי"ש. וכן המג"א (בסק"ד) הביא ג"כ נוסחא מוטעית וכל זה גרם להם לפי שלא היה בידם שער המצוות וכן שאר הח' שערים, וכבר החיד"א בברכ"י שם (הובא בשע"ת סק"ט) העיר כבר שלט"ז והיד אהרן נודמנה נוסחא מוטעית בענין זה, והוא הביא הנוסחא האמיתית מכיון שהאי תנא ירושלמי היה וראה וידע כל כתבי הקדש ח' שערים שהיו מצויים כאן בקדש סלת נקיה מכתבת ידיו מהרח"ו ומהרש"ו בנו, בידי חכמי הרי"ם וכבר העיר על זה בספריו לאין מספר כי הוצה ללמד בכתבי האר"י האמיתיים ובפרט לעשות מעשה

בענייני מנהגים וכוונות אין לו ללמד רק עה"ח וח' שערים. וכיוצא בזה כתב גם הרש"ש בספר נה"ש דף לד ע"א.

ב. בשערי תשובה (סימן רל"ו סק"א) הביא משם השלמי צבור שכתוב בכתבי האר"י דצריך לומר מעריב ערבים בחכמה. פותח שערים בתבונה. וכתב שם השע"ת שלא מצא דבר זה בכתבי האר"י וגם לא בפע"ח, ונראה כי המחבר של"צ היה בידו כתבי האר"י ז"ל מדויקים וצ"ע עכ"ל השע"ת ואמנם הדבר כן הוא כי השל"צ היה בירושלים (הוא אביו של המהרי"ט אלגזי), והיו בידו הכתבים האמיתיים ודבר זה כתוב מפורש בשער הכוונות (דף נ"א ע"ד בדפו"י) כדברי השל"צ אם כי בפע"ח (שער מנחה ומעריב פ"ו) כתב בשם החברים לומר כמנהג אשכנז, ולכן תמה השע"ת על השל"צ. ג. בסדר ק"ש שעה"מ לפי סדר האריז"ל אומרים בין השאר, יושב בסתר עד כי אתה ה' מחסי ולא מסיימין עליון שמת מעונך.

והנה היעב"ץ בסדורו (בסדר קשעה"מ) כתב וז"ל, ולא אאמין שיצא מפי האר"י לפסוק באמצע מזמור יושב בסתר וכו' וסיים ולא יעשה בישראל ככה. ובודאי שעיקר קפידתו הוא שמפסיקים באמצע פסוק ממש (וכמדומני שמשום כך הנהיג הרב בעל התניא בסידורו לסיים כל הפסוק עליון שמת מעונך).

והנה לפני היעב"ץ לא היה רק הפע"ח ולכן פקפק אם אמנם יצא זה מפי האר"י הואיל ואפשר גם שזה משאר התלמידים אבל לו היה לו שעה"כ והיה רואה שם (בדרוש ה' דק"ש שעה"מ) שכן הוא סדר המוכרח שיצא מפי עליון האר"י בעצמו כדי שיהיו ס' תיבין בדיוק והמוסיף גורע, בודאי היה מבטל קושיותיו מפני דברי אלקים חיים של האריז"ל. ובעיקר הדבר אין כאן קושיא כ"כ איך מפסיקים באמצע הפסוק דנראה שהאי פסוקא גם משה פסקיה באמצע. דעיין בגמרא שבועות (ט"ו ע"ב) ואומר יושב בסתר עליון עד כי אתה ה' מחסי עליון שמת מעונך. ורה"ג הגר"א העביר הקולמוס שם בהגהותיו על תיבות עליון שמת מעונך וכן הוא ברי"ף ורא"ש (בפ"א דברכות) עד אתה ה' מחסי, וכן גירסת הר"ח בשבועות, וכ"כ הריטב"א בחידושו כי קבלנו כי עד אתה ה' מחסי, ס' תיבין כנגד מ"ש הנה מטתו שלשלמה ס' גבורים סביב לה עכ"ל.

וזה ממש כמ"ש בשעה"כ (ענין דרושי הלילה דרוש ה') עיי"ש. נמצא שכן דעת הרי"ף הרא"ש והר"ח הריטב"א והגר"א שמותר לסיים באתה ה' מחסי, וכיון שלפי דעת האר"י יש בזה קפידא דוקא שלא להוסיף, ע"כ הנהגים בסדר ק"ש של האר"י (אשר בזה ראוי לאחוז אפי' למתפללים בנוסח אשכנז) פשיטא שאין להם להשגיח בערעורו של היעב"ץ נגד כל הני רוובתא ובפרט דנקטינן כי היכא שאין דברי קבלה סותרים לדברי הש"ס עלינו לנהוג כדעת המקובלים והאר"י וכן לפי דעת כל הנ"ל אין בזה איסור כלל מצד הנגלה. והדבר ברור כי לו היה היעב"ץ זוכה לשער הכוונות בודאי לא היה כותב שאינו מאמין שיצא זה מפי האר"י והיה מבטל דעתו מדעת האריז"ל:

הנה הבאתי מעט מזעיר כמה גרגירים המוכיחים שלט"ז, הריעב"ץ והשערי תשובה לא היה בידם שעה"כ ושאר ח' שערים, וכן היה הדבר עם שאר הגאונים הגדולים שבחו"ל ובפרט באירופה (לאפוקי בבל ומרוקו) שלא זכו להני מרגניתא טבא ח' שערים עד בערך התחלת שנות הת"ר. (ובקונטרסי אשר הנני עומד בלג"ד אי"ה לכתב בבירור כל מוצאותיהם ומבואיהם ומקורם של כל כתבי האר"י שבידנו שם בלג"ד בדעתי לאסוף עוד הרבה מקומות מדברי הגאונים הפוסקים האחר' שבמכ"ת שגו ברואה וכו' מחמת שלא זכו לכתבי האר"י האמיתיים.) והנה שער הכוונות שהיה מצוי בהר הקדש בכת"י נדפס לראשונה בסאלוניקי בשנת תרי"ב (אוצר הספרים בן יעקב 1004). (אמנם נמצאים עוד יותר מעשרה ספרים המכונים בשם כוונות להאר"י כאשר מנאם כבר גם החיד"א בשם הגדולים שלו אשר נדפסו הרבה לפני השנה הנ"ל אך כולם מעורבבים בדברי שארי התלמידים ואין לסמוך עליהם כלל וכלל. ומי שמטיל עליהם חשד שהיתה לתלמידי הצבי דריסת רגל בהם, לדעתי, אין מזניחין אותו).

פלוגתא בין לשונות ספרי הקבלה אז אזלינן אחר שעה"כ שהוא הוא הסולת המובחר מעשי ידי ר' חיים ויטאל בעצמו ששמע מרבו האריז"ל, כדכתב כל זה החיד"א ועוד, ובענין זה כתוב בשעה"כ דף ס' ע"ב וז"ל, לפי שקדושת שבת נמשכת כל הלילה ההיא כמ"ש למטה בע"ה וראיה לזה ענין סעודה ד', ע"כ. הרי דפשיטא ליה להאריז"ל דבר זה שסעודת מל"מ זמנה כל הלילה עד שהביא מזה ראיה שקדושת ש"ק נמשכת כל הלילה. וגם הגר"א סבירא ליה כן להדיא וזה נלמד מהמעשה שהובא בתוס' מע"ר (דפוס ירושלים תרנ"ו) או' ל"ט, שפ"א במוצ"ש אחת חלה הגר"א ולא יכל לאכול סעודת מלוה מלכה וכשהוקל לו ביקש מהעומדים לפניו לראות אם עדיין לא האיר השחר וביקש להאכיל אותו כזית פת אפי' בעל כרחו כדי לצאת יד"ח סעודת מל"מ.

והראשון והיחיד שכתב שצריך לעשות עד ד' שעות הוא הספר חמדת הימים בחלק השבת פרק ח"י דף ק"ו ע"ג, ומשם הועתק לספר יסוד ושוורש העבודה, ופשוט הוא שאין להשגיח בדבריו בשעה שהם נגד דברי האריז"ל בשעה"כ, גם מש"כ המשנ"ב דלא כדאי לאחר עד אחר חצות והביא שכן משמע מהשע"ת, הנה השע"ת כתב כן לענין הוידוי שאין לומר עד חצות, ובעל כרחך דיש לחלק משם לכאן דהרי גם האריז"ל ס"ל דאין לומר הוידוי עד חצות וכדכתב בשעה"כ שם, דאף דקדושת שבת נמשכת כל הלילה אין לבכות ולהתאבל רק אחר חצות הלילה, ואפ"ה משמעות דבריו הם, דסעודת מל"מ הוא כל הלילה.

סוף דבר מהגמרא וכל הראשונים והטוש"ע והאריז"ל והגר"א מוכח דזמן סעודה זו היא עד עמוד השחר, ודברי החמדת הימים בטלים לגבי כל הנ"ל.

והיודע כמה אדוק היה רבינו בסה"ק חמדת ימים²⁶, יבין כי צדיק אחז דרכו, דרך ישרה שלא לנטות ימין ושמאל.

ואף זאת מצינו ראינו בכמה מקומות בתורתו, שדברים שמקורם מדברי קבלה ואפילו כבר באו הדברים בדברי הפוסקים, מ"מ כל שתפס פשטות הנגלה שלא כמותם, נטה שלא לקבלם כגון מה שהיה כורע כל הכריעות בשמונ"ע ללא כריעת הרגליים שלא נזכרו בגמ' ובשו"ע, על אף שהאחרונים הוציאו מדברי הזהו"ק שב"ב"רוך" כורע רק בברכיים וב"אתה" כורע בראשו, ובשעה"כ (ד' כט א) דכשאומר "ברוך" כורע בגופו וב"אתה" ראשו, וכבר הרגיש הגר"ז סי' קיג ס"ו שיש חילוק בין הנגלי לנסתר בזה

26 ואין הגליון סובל אריכות לכ"ז רק נציין מה דהוה מרגלה בפומיה בשם כמה גדולים שמועד בלא הכנה בלימוד ספר חמ"י אינו מועד. ולפלוני ששפך מרי ליבו בפניו בחודש אלול שאינו חש בסגולת היום ורגשותיו כבו ונמוגו השיבו רבינו: וכי מה פלא בדבר אחרי שאינך לומד בחמ"י.

שע"פ הנגלה כורע כל גופו באמירת ברוך, וכך נהג רבינו ונימוקו שאם אינו כורע גופו באמירת ברוך, ביטל הכריעה בתיבה זו.

וכן עזה"ד הנהיג בבית מדרשו שאת התרגום של קדושה דסידרא אומר הש"ץ בקו"ר, וכמש"כ בספר מנהגי ביהמ"ד "וזרח השמש", והוא ע"פ מש"כ ברמב"ם (תפילה פ"ט ה"ה): וחזור וקורא הקדושה תרגום וכו' כדי להבין העם וכו', הרי שזו עיקר תקנת התרגום ואף שבטל הטעם לא בטלה התקנה²⁷, ואע"פ שבכ"י הוציא מד' הזוה"ק שישי לאומרו בלחש וכ"פ ברמ"א שם ס"א וכ"ה בד' אחרונים, מ"מ כבר הראו השלמי ציבור ועוד למש"כ בשעה"כ מ"ט ע"ד, שהאריז"ל לא חש לאזהרה זו והיה אומר בקו"ר, וע"כ שהוא מפרש ד' הזוה"ק בע"א²⁸, ולפיכך ראוי להעמיד תקנתה התרגום על יסודה²⁹.

ומה שנהגו איזה מקובלים לנטות מדברי הפוסקים וההלכה הנגלית, על פי דקדוק מדברי האריז"ל, מתוכן דבריו בפעולת המצוות ובחינוכיהם, וזאת אע"פ שלא מצינו בדבריו הוראה לנהוג כן, מזה היה מתרחק מאד, ולא שם חלקו בהם. כך דרך משל, כתב לשואל אחד ששאל עם ראוי להחמיר על נער איטר להניח תפילין גם בשמאל שלו: אצלי הוא כלל גדול: אין ללמוד דינים ומסקנות מהיוצא מדרושי האר"י ז"ל - דלפ"ז צריך להיות כך וכך למעשה - בדבר שהאריז"ל לא גילה להדיא. דסוף סוף

27 והוסיף להראות לתשובה"ג (ד' ליק"ס' צ והובא בספרי דבי רש"י בכ"מ): וששאלתם וקרא זה אל זה ואמר. ותשאני רוח. מה יש לנו לתרגם. ומה טעם קבעום חכמים בסדר קדושה. דבר זה כן היה ומנהג הראשונים. מקום שיש תלמידי חכמים כשהיו מתפללין והיו נופלים על פניהם. ומקדשין. לאחר שענין יהא שמייה רבא מברך. היו מביאין נביא וקורא בו כמה פסוקים הן חסר. הן יתר ומתרגמי' ואחריהן קורין הקדושה. ואומרים ותשאני רוח. ומתרגמי' כדי לסיים בשבחו של הק' ואחר כך מקדשין ועוסקין בתורה. ואם רצה במשנה עוסק. בתלמוד עוסק. וכל כך [למה] כדי לקיים מה שאמרו חכמים לעולם ישלש אדם שנותיו שליש במקרא שליש במשנה שליש בתלמוד. כיון שרבתה עניות ודלות. והיו צריכין למעשה ידיהם לא היו יכולין לעסוק בתורה תמיד ולשלש בכל יום. וסמכו על התלמוד לבדו כמו שאמרו חכמים כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא. זה תלמוד שמקרא ומשנה ומדרש בו. ועקרו לקרות בנביא. בכל יום אחר תפילה, ואעפ"י שעקרו לקרות בנביא. שנים פסוקים האלו לא עקרו. ועדיין הן קבועים ועומדין. ומפני מה לא עקרום לאילו. שקדושה משולשת היא ושלשה ג' פעמים בתפילה, עכ"ל. הרי שלא נפיק תרגום זה משאר תרגום שעיקרו להבין העם.

28 ועי' שד"ח כללי הפוסקים ט"ו אות ט', ושם הוא על מקום שמשמעות הזוהר כנגד ד' האריז"ל, וכאן אצ"ל שאפשר לפרש הזוהר בכמה אופנים, עי' במש"כ בזרח השמש שם.

29 וראוי להביא מש"כ שם עוד: והנה לפעמים אין החזן חפץ לשנות ממשטות דברי הרמ"א ואז אומר אחר את התרגום בקו"ר וזה עדיף עוד טפי מדדמי זה ממש לצורת התרגום שהיו מתרגמים אז שהיה על ידי מתרגם מיוחד עכ"ל. לא נפריז אם נקבע שבכל קובצי ספרי המנהגים, ממנהגי פפד"פ וורמייזא, עד מנהגי החסידים למקהלותיהם וכלה במנהגי בתי כנסיות בימינו, לא נמצא נוסח בסגנון כזה, לאופן שהחזן אינו מקבל עליו מרות המד"א. הי חסיד הי עניו.

דברי הרב ז"ל שבידינו אינם אלא חלק קטן אולי ואחד מאלף ממה שגילה ומי אומר לנו שאין בסתרי החכמה בחינות המתאימים גם לאיטר שיניח בימין כל אדם שלא גילו לנו אמנם מקובל אצל מקובלי הספרדים ובתוכם הצמח ז"ל להוציא מסקנות למעשה מהדרושים של הרב ז"ל אבל כאמור אין חלקי עמהם ואין לנו אלא ההלכה הפסוקה בזה בשו"ע מבלי חולק... אבל להעמיס עליו [על נער בר מצוה] חומרות כעת שהם נגד השו"ע כ"ש בדבר זה שהאריז"ל לא דיבר מזה מאומה לא ירד בני עמכם.

ברומה לזה השיב לכמה שואלים שהביאו בפניו שמועה בשם כמה מקובלים שאין מברכין על תפילין של שימוש רבא אע"פ שהפרשיות הן כסדר של רש"י. וז"ל: במה שנדפס כעת בחוברת אור תורה לחדש תמוז תשמ"ג סי' ק"י א' שלא לברך על תפילין דשימוש רבא אף על אלו העשויין כסדר רש"י, במנחה, עפ"י הסוד כי שגבה מעלתן והם מא"א, ולכן אין לברך עליהן ולו דומיה תהילה, האם יש להתייחס לזה. תשובה. דבר זה אסור לאומרו לבטל ברכות מפורשות בשביל שאנו מדמין בסודות, והדברים מגיעים למ"ש החמה"י שלא לברך על טלית לפני כל נדרי אף שלובשו מבעו"י ג"כ מחמת דברי סודות. והנה שם אין המנהג כן אלא כל שלובשו לפני השקיעה מברך וכמ"ש. וכמו"כ כאן הוא. ואם שמענו מפי האריז"ל בשעה"כ דף יב ע"א שלא לברך על תפילין של ראש טעם כעין זה שם, זה מכיון שאכן קיימת דעה כזאת בראשונים ופסק מרן השו"ע בסי' כ"ה ס"ה כמותם שלא לברך על של ראש, והאריז"ל חיזק דעה זאת גם עפ"י הסוד, משא"כ בנד"ד כמובן. ולכן הדבר פשוט שצריך לברך על תפילין דשימוש רבא מבלי כל חשש.

ובמקו"א השיב לשואל אחר תשובה ערוכה וברורה:

בס"ד א' נח תשמ"ט. למע"כ ידה"נ הרב המופלג וכו' שלו' וברכה וכו"ס. מאשר קבלת מכתבו החשוב, והנה יש לנו שני סוגים של שימוש רבא סוג אחד שהפרשיות הם כמו רש"י רק מימין לשמאל ולא משמאל לימין. וסוג שני של רש"י ממש ורק בגודל אצבעיים על אצבעיים. ונחלקו המקובלים, גם אלה שבירושלים, באיזה ש"ר לנהוג אם באלה או באלה, ורובם נהגו באלו שהם של רש"י ממש. וכן אני נוהג כי בשעה"כ (דף י' ע"ג, ועיין דף נב סוף ע"ב) כתב להדיא שסדר הפרשיות הוא כמו רש"י ממש. וא"כ כפי מה שקיבל מהרח"ו ז"ל מהרב ז"ל הוא כן, והסדר האחר הוא כנראה מקבלת הר"י סרוג ז"ל. ולענין ברכה - על אלה שאינם כרש"י ממש פשיטא שאי אפשר לברך כמו שאין מברכים על תפילין דר"ת דמבחי' ההלכה אולי הם לא תפילין, ופשוט. ועל אלו שהם כרש"י ממש הרי פשוט שמבחינת ההלכה מברכים עליהם, וכן נוהגים הרבה מאד, וכן אני נוהג ללא פקפוק.

ומה שהרב וכו' שליט"א אמר לכת"ר דגם על אלה שהם של רש"י אין לברך. יש אמנם שיטה כזאת אבל לא סבירא לי זה, דזה הכלל, אי אפשר עם טעמים של קבלה להרוס הלכה, ובפרט שבקבלה לא נאמר להדיא דאין לברך ואנו לומדים זה

רק מק"ו מר"ת, דאם על אלו שהם מבחי' מוחין דאבא לא מברכים כ"ש על אריך, עכ"פ אין אתנו יודע עד מה לדון בעצמנו נגד ההלכה הפשוטה, ואתה תראה ביותר מזה בשעה"כ (דף ק ע"א) ובפרע"ח (בדרושי יוהכ"פ) דיוצא משם דאין לברך על הט"ג שלובשים לכל נדרי אף שלובשים מבעו"י, ולמעשה כתוב שם (בשעה"כ בהגוב"י אות ה') שהעיד הרב שמואל ויטאל על אביו המהר"ח ז"ל שהיה לובש מבעו"י הט"ג ומברך עליו, וכן אנו נוהגים, כי אין לילך נגד ההלכה. והנה ביארת לכת"ר את הענין כמדומה באר היטב.

"הקבלה והמעשה עמודים גדולים בהוראה"

חד בדרא היה רבינו בשליטתו במנהגים, היה בקי בכל המנהגים, בין מנהגים כלליים בין מנהגי העדות למוצאייהן, והיה בקי אף במנהגים שנשתכחו אפי' מבני העדות האלו עצמם. כמו"כ היה גדול מאד בחישוב המנהגים עם ההלכה הפסוקה, היינו בשילוב ההלכה והמנהג יחדיו וכן תרגום המנהג למציאות מעשית בת זמנינו, עד שנעשו הדברים ליריעה מושלמת של הלכה ומנהג ובה הוראה ברורה כיצד יש להתנהג בכל זמן ובכל מצב.

מרגלא בפומיה מאמר חז"ל (ברכות מ"ה) 'פוק חזי מאי עמא דבר' ובפרט לשון הירושלמי בכמה מקומות (עי' פאה פ"ז ה"ו) 'כל הלכה שהיא רופפת וכו' צא וראה מה הציבור נוהג ונהוג'. וכן לשון הרמב"ם (פ"י מהל' שמיטה ויובל ה"ו) 'הקבלה והמעשה עמודים גדולים בהוראה ובהן ראוי לתלות'. ובאיוזה מקום ציין גם למהר"י ברונא (סי' כג), 'המנהג עוקר הלכה בין לגיטין ולחליצה ולאיסור ולהתיר ממון'. וכן לריב"א ה"ד בכס"מ (תרומות פ"א הלכה י"א) 'אם היה מנהג באר"י שלא להחמיר לא היה בידי לבטל המנהג כי מנהג אבותיהם בידיהם וכו' בהלכה רופפת הלך אחר המנהג וכו' ואם יש מנהג ראוי לעמוד על המנהג'. ולכס"מ שם, 'והמנהג הפשוט בכל א"י כדברי רבינו, ומימינו לא שמענו פוצה פה לחלוק על זה. ועתה קם חכם אחד ונראה לו שהוא מתחסד בעשותו הפך המנהג הפשוט וכו', והולך ומפתה אחרים שיקבלו עליהם לעשות כדבריו. ונראה פשוט בעיני שראוי למנעם מזה משום לא תתגודדו, ועוד שמאחר שבכל אלו המדינות קבלו עליהם לעשות כדברי רבינו מלבד מה שנוגע בכבוד הראשונים שנהגו כן, והרי ריב"א לא מלאו לבו לסמוך על סברתו לבטל המנהג, ומי הוא זה ואיזהו אשר מלאו לבו לעשות כן וכו' לכן יש לגזור עליהם שלא ינהגו כן, ואם יסרבו יכופו אותם כההיא דשמואל דא"ל אכול משחא ואי לא כתיבנא עלך זקן ממרא. אח"כ נתפשטו הדברים עד שהוצרכו חכמי העיר לתקן, ונתקבצו כולם וגזרו גזירת נח"ש שעוד כל ימי עולם לא וכו' אלא כמו שנהגו עד עתה ע"פ רבינו'.

ותהיינה לו למורת רוח מגמת כמה חכמים, שאינם יודעים פרק במנהגם של ישראל, ומורים להלכה דברים שהם כנגד המנהג, ונתלים בדברי פוסק יהיה חשוב אשר יהיה. וז"ל רבינו בתשובה אחת לגבי אמירת קדיש יתום או קדיש דרבנן למי שיש לו הורים:

"...על כל פנים למה שאני נוהג להורות דבשום פנים ואופן לא יאמר מי שיש לו הורים גם אם מחלו לו להדיא, וגם בדליכא אחר, על זה נכון הוא שאין מקור בספרים, ואדרבה יש להיפך מזה וכן"ל, אבל מה אעשה שנער הייתי וגם זקנתי, וזה יותר מיוכל שנים שהנני עוקב אחר מנהגים, בין מנהגים בספרים הקדושים ובין מנהגים שנוהגים בפועל, ואני יודע ומכיר שיש הרבה דברים שלמרות הכתוב כך וכך, לא נוהגים בפועל באופן ההוא, ועל כל זה נאמר אם הלכה רופפת בידך פוק חזי מאי עמא דבר. ולכן אינני מתפעל כלל אם בא מאן שהוא עם משנה ברורה וכדו' ומראה דכתוב כך וכך בשעה שאני יודע דהמנהג איננו כן. וכמו כן דבר זה שהבן יגיד קדיש בחיי אביו ואמו, אף פעם לא שמענו ולא ראינו, ואף אם האב והאם מחלו בפה מלא, אעפ"כ מימינו לא שמענו ולא ראינו, ואם פתאם נראה מי שהוא מוחזק שאביו ואמו קיימים, ונראה אותו שאומר קדיש יתום, כולא עלמא יחליטו בדעתם שבודאי קרה משהו במשפחתו באחד מההורים, ויבואו לשאול ע"ז, וזה דבר מוסכם ומושרש במנהגי אומתנו, ואין בכח אף אחד מהלמדנים, ובפרט הצעירים שאינם מכירים ההווי של המנהגים, לבא ולנפנף עם ספר פלוני ואלמוני ולהוכיח שהם צודקים. ע"כ אני על משמרתי אעמודה לקיים מנהג ישראל שמי שיש לו הורים שאיננו אומר לא קדיש יתום ולא קדיש דרבנן (ודלא כפ"ת יו"ד סי' שע"ו סק"ד) בשום פנים ואופן....".

כיוצא בזה, אע"פ שלעצמו החמיר לחוש לשיטת ר"ת בשקיה"ח, כפשוט וכמובן, עכ"ז נשא נס החזיק המשמר, שלא להקל לפי זה בשופ"א, באר"י שגדול כח המנהג מימים קדמונים, שנהגו כאן כשיטת הגאונים, וכשג"א אחד זצ"ל פרסם שיש להקל בהפס"ט הנעשה איזה דקות אחר השקיעה וצירף כסניף שיטת ר"ת, הרי שאע"פ שהיה ממכבדיו ומוקיריו, לא נשא פניו ופרסם ברבים שאין לסמוך על הוראה זו, ואחר שהעיד עליו מכמה מגדולי ירושלים נוחם עדן, שהורו שאין להקל בשאלה זו כלל, סיים דבריו בסגנונו הנעים: ומעתה בודאי יד"ע הג"מ... יקבל עדות של גרדי, שפל משער האשפות, מאשפות ירים אביון, ויהיה הדר הוא לכל חסידיו, להתאים הוראתו בזה בקדושה למנהג.

מלבד כוחו של המנהג מצד עצמו, ראה רבינו במנהג כמי שמעמיד את שורת הדין, ולא תהיה תורה ביד כל אחד, ודוגמא לזה מש"כ בחיבורו דיני זמני הלילה: בארץ ישראל שהמציאות כאן אינה כסברת רבנו תם וגם המנהג מימות עולם שלא להחמיר כסברת רבנו תם אף לא לענין דאורייתא של יציאת השבת ויוהכ"פ וכמו שכתב הברכי יוסף. אם כן הגם שנכון מאד שכל ירא אלקים יחמיר לעצמו דוקא ולא לאחרים כפי השיעור דר"ת כיון שיש הרבה ראשונים העומדים בשיטה זאת, אבל כל זה רק לענין דברים של דאורייתא אבל לענין דרבנן אין להחמיר כלל וכלל ומצוה על כל מי שלומדים ממעשיו להקל בפרהסיא במילי דרבנן מיד אחר שיעור הגאונים לפני סיום השיעור דר"ת להראות שהמנהג כאן באר"י אינו כן וכל זה בכדי שלא יעיוז כאן באר"י להקל אף לא במילי דרבנן בהסתמכם על סברת ר"ת אף לקולא. ע"כ.

ובמקצוע ההפטרות, למנהגותיהן המחולקות ולקביעותיהן הנדירות, היה חד בדרא, בידיעת המנהג בהשתלשלותו ובכלל זה מנהג ירושת"ו לצד מנהג כל העדות, הנהוגים בפועל ואף אותן שאבד סברם, על ענין זה חיבר קונטרס בפ"ע והוא עדין בכת"י, וראוי לייחד לענין זה יריעה לעצמה³⁰.

הלכה ומנהג

ודעת לנכון שלא היה מקבל המנהג כהלמ"ס והיה רגיל לצרף ולבחון בכור ההלכה, איזה מהם לקרב ואיזה מהם יש לרחק, ומאד היה מתמרמר שהיה מוצא שמקדשים ומייקרים קיום מנהג יותר מקיום דין פשוט ועיקרי.

וז"ל בקונטרס ר"ח (כת"י): בענין הנשיא שאומרים מר"ח ניסן כל יום נשיא אחד, רע עלי המעשה במה שיש נוהגין לקרוא הנשיא בס"ת באמצע התפלה בדבר שלא שיערו חז"ל והקדמונים ולהטריח הצבור בזה על לא דבר. והרי אף לקרוא יותר מי' פסוקים לא תקנו בכו"ה מפני טורח הציבור, כ"ש בזה. ועוד שגוללים הס"ת בצבור למקום הנשיא וגורמים טירחא דצבורא, ומי בקש זאת מידם ומה מנהו יהלוך אם יקראו את זה בחומש לאחר תשלום כל התפלה, והרוצה יקרא והממאן יחדל. ובקריאת ההפטרות ומגילות בנביא ומגילה על קלף אינם נוהגים, ויש עוד שאף לעצמם אין קוראים המגילות ומבטלים מנהג אבותינו הקדמונים האשכנזים בזה, ובדבר זה שאין לו שורש וענף רק מנהג טוב בעלמא של הקורא פסוק בעתו וכו' ראו להחמיר עד למעלה ראש. וזהו בכלל מה שאנו אומרים בוידוי דרב ניסים גאון את אשר הקלת החמירי וכו', וה' הטוב יכפר בעד.

וגדול היה כוחו לתת משפט חרוץ הכולל את עיקרי הדינים עם המנהגים המחוייבים, אף בימים ושנים המורכבים והנדירים מבחינת הלכותיהן. דוגמאות לשילוב מפליא ומדויק בין הלכה למנהג ימצא המעיין בספרו תשעה באב שחל ביום א', שהלכות מועד זה מעורבים ובלולים מן הדין והרבה מן המנהג, וידו בכל משלה, ואין לך כמעט תנועה שלא נגזר דינה שם. ואתה תחזה קונטרסו 'שנת תשמ"א למנהגיה' בו ליבן כ"ה דינים ומנהגים המיוחדים לשנה זו, החל מפסקי הלכות בעניני פרוזבול התרת נדרים וברכת

30 ועי' בחיבורו האגרת הזאת, אחר שהאריך בבבקיאות מופלאה וחשבון נמרץ בענין הפטרות ויק"פ כשהן נפרדות חתם את דבריו: באופן שבארץ ישראל אין מקום לקרוא בפרשת פקודי גם ויעש חירם וגם ותשלם אלא רק ותשלם, לא מיבעיא בשנת זש"ה אלא גם בכל השנים המעוברות שפרשת פקודי פנויה להפטרות שלה וכל זה להלכה אמנם למעשה יש להמשיך לקרוא שניהם וכהוראת רבני ירושלים זצ"ל מחמת שני טעמים חדא משום כבוד גאונינו רבנינו זיע"א שהורו כן ושנית אחרי שזה הובא בלוח אר"י להגרימ"ט זצ"ל שרוב מנהגינו באר"י הוא על פיו, הרי כל סטיה גורמת להרס מנהגי הארץ שלדאבוננו כבר לא מעט כורסם בהם ואכמ"ל. אמנם בשנת זש"ה מ' שתהיה בשנת תש"ס בזה נדון אז בל"ג אס' ה' יתן חיים, כי אף שרבני ירושלים לא חילקו בזה בין השנים, יכול להיות שלא נתנו דעתם, (אם כי הלוח הראשון יצא בשנת תרס"ה שהיתה זש"ה מ' ומעניין היה לראות מה היה כתוב בו ושמעתי דאין להשיגו). עכ"ל. הפוך בה דכולה בה.

החמה, ואף בירור כיצד נוהגים כשחל פסח שני בשני בתרא, עובר דרך בירורי קריאת הפרשות וההפטרות בשנה מיוחדת זו, וכלה במנהגים כז' אדר שחל ביום שישי וזכר להקהל. וכך ספרו 'זרח השמש' - הכולל מנהגי המנין שלו, שהוא אוצר בלום של הוראות המיוסדות על הלכה ומנהג, לכל סדרי התפילות, חול שבת ומועדות.

זקניך ויאמרו לך

מנערתו היתה עינו פקוחה, וליבו ער לשמוע להבין ולהשכיל מעשי הגדולים והנהגותיהם המתקנות, ומהם ראה וכן עשה. וכבר הוה מרגלא בפומיה, דברי הצדה לדרך נכד רבינו הרא"ש: "דע כי בזכרון מאמרי החסידים ומעשיהם תשכיל ותשוב ליוצרך". בין כתביו אשר הניח אחריו ברכה, נמצא פנקס מימי חורפו ובו העלה על הכתב לקט עובדות יקרות, רובם מגדולי ירושלים. וכבר נודע שהוא הקדוש, אורה של ירושלים צדיקה וחכמיה זרוע על כל מעשיו והליכותיו. וכן קרא עליו ההוא ספדנא, כי במותו של זה דאשתייר משפירי דירושלים, נטל עמו כל מחמדיה אשר היו לה מימי קדם, והלך לו. ברבות השנים אסף כמה מרשימותיו בעניינים אלו לספר אותו קרא 'בינו שנות דור ודור', ועוד הרבה פזורים בספריו ובכת"י. וכבר ידוע שהרבה מאד מהדברים שכתב על חכם זה או אחר, הרי הם כאספקלריא המאירה שלו עצמו. וסגולה זו שהיתו בידו, גם היא עמדה לו בבואו לקבוע הדין והמנהג, שמתוך שהיה עשיר במסורות ועובדות, מחכמים שלפניו, היה יוצא בעקבותיהם ומעטר את דבריו בהנהגותיהם שבקדושה.

רבן של חסידים

צדיק היה בדרכיו וחסיד במעשיו, וגם במילי דחסידותא היה מדקדק אחריהן שיעלו בידו באופן השלם והנכון ביותר, וליבנם וביררם כדרכה של תורה, והעלה בהם דברים ישרים חדשים ומשמחים.

והנה הנהגתו זו לאחוז במילי דחסידותא לא היתה מחמת חוסר יכולת להכריע, שהרי לשואלים היה מורה כעיקר הדין, ורק לעצמו ולמי שביקשו לילך בדרכיו היה מורה הדרך ילכו בה.

ובאשר נקבצו אצלו שלימות של שלשה עמודי עולם, הלכה קבלה וחסידות היה ראש המדברים והמורים בעניינים אלו, ומי כמוהו מורה הלכה פסוקה בדין קריאת 'ויחל' בתעניות שאין כל הציבור מתענים כגון תעניות שובבי"ם וערב ר"ח; אופן קיום פ"ד תעניות כימי השובבי"ם; ההלכות המעשיות למניחים תפילין כל היום; מיני תנאים ומודעות לאומרם בכל יום לכוונות השמות והמצות; אופן קיום בפועל של מצוות שיותי ה' לנגדי תמיד; פרטי האיסור שלא לילך ד' אמות בלא תורה; דיני שיחת חולין בש"ק ועוד.

וגם כאשר בא להחמיר ככל השיטות היה מדקדק לעשות הכל בחשבון נכון, והנה כמה דוגמאות מענייני המועדים: האוכלים למרור גם חסא וגם חריין, משום שחוששים

שהחסא שלנו אינה החזרת, יאכלו מקודם החסא ואח"כ החריין, דאם יאכלו קודם החריין הרי ודאי יקיימו הדין בדיעבד, כי עיקר המצווה בחזרת [היינו שאלאטין, ע"י סי' תע"ג] ובדיעבד יוצאים בתמכא [היינו חריין, ע"י שם ויש מפקפקין], ואחר שיצאו בדיעבד לא יוכלו לצאת המצווה לכתחילה, כמש"כ הגר"ח מבריסק. וע"כ קודם יאכלו החסא דממ"נ, אם היא החזרת הרי יצאו לכתחילה, ואם אינה הרי לא יצאו כלל, ואח"כ יצאו בתמכא. והוכיח מכמה מקומות שאין זה הפסק לברכת המרור. וכעין זה כתב לגבי המדליקים שתי חנוכיות, א' בפתח הבית וא' בפתח החצר (כמנהגו), שמקודם יקיימו הדין בדבר אשר קיומו הוא או לכתחילה או שלא יצאו בו כלל ואח"כ הדבר שיוצאים בו בדיעבד. ועזה"ד היה נוהג בקריאת המגילה שלא לומר פסוק אחרון של כי מרדכי היהודי וגו' בקו"ר, שכיון שאמר הפסוק יצא ידי קריאה אחרי שרובה שמע מן הכתב, ואחר שיצא בדיעבד שוב אינו יכול לצאת לכתחילה (משא"כ שאר הפסוקים שאומרים בקו"ר, שהם באמצע הקריאה ועדיין הוא באמצע קיום המצווה שיכול לתקנה לכתחילה).

וכמעט שא"א היה לחדש לו שום דין או חומרא חדשה העולה משיטות נדירות ומחשוב כל השיטות במצוות התמידיות. והנה דוגמא קטנה וזה בנה אב למכלול דרכו והנהגתו: צורבא מדרבנן הציע בפניו חקירה אחת חדשה בעיניו, והיא דלדעת החרדים שיש מצוות עשה על ישראל להתברך מן הכהנים, א"כ כשם שכהן המגרע מילים בברכת כהנים עובר על כל תגרע (ע"י מ"ב קכח כ"ז) הוא הטעם והוא הדין שהשומע היוצא באמצע ברכת כהנים עובר על כל תגרע, כדרכו תמיד הקשיב רבינו בנימוס ובבט שחוק נעימה על פניו, ולשומעים היה נראה שהדברים חדשים אצלו, אח"כ התברר שכבר שקר"ט בזה רבינו בחיבורו על נש"כ אותו כתב לפני עשירות בשנים (והוא רואה אור לראשונה מע"ג כך זה).

השתלמותו בחכמת הדקדוק ומסורה, הוסיפה לו שלימות על שלימותו, וכך יכל לדקדק באותיות ותיבות של קריאת שמע, ובקריאת הלל (דרך משל כמה טרח לברר תיבה אחת של מרחביה אם עיקר שהיא בשתים או באחת, ופשפש בתנכ"ם ישנים ובספרי מסורה ועוד), להתפלל בשפה ברורה וערוכה ולקיים תקנת קריאת התורה בדקדוק עצום. וכך בבואו להכריע ולהורות איזו נוסחה לקרב ואיזה לרחק, היה שוקל ומונה הן מצד הגלגל הן מצד הנסתר, מצד הדקדוק ומצד המנהג, עד שהיה מכריע על יסוד כל אלה. (וחיבר כמה חיבורים בעניינים אלו: אם למקרא (על המקומות המיועדים למכשול בקרה"ת, רובו בכת"י ואפס קצהו נדפס); חק יהו"א ומבטליו; תיקון תפילה כמה חלקים; מאיתך תהילתי (בכת"י) ועוד.

וכן הוא בתפילתו וכל דבר שהוציא מפיו, שהיה שוקל ומדקדק לעשותם בשלימות הכי גדולה. ובהרבה מקומות מקום הניחו לו לברר לחדש ולקבוע ע"י עיונו ובירורו. תחילה בבירור נוסח הגר"א, שהיה הראשון שבירר נוסחתו המזוקקת המתלקטת מכמה וכמה מקורות. שאע"פ שנדפסו כמה סידורים הקרויים ע"ש הגר"א, הרי שלא ירדו לתקן את נוסח התפילה לפיו, והוא ז"ל ירד לברר ולתכן הנוסחה, מתחילה בספרו זה השלחן

ח"ג (ב"ב תשכ"ו) ואח"כ בסידור תפילת אליהו שי"ל בהנחייתו (שם תשל"ח). וראה שם בהקדמתו וכפל הדברים בהקדמתו לסידור אזור אליהו, שלענין מעשה יש לשקול היטב בכל מקום ואין לשנות הנוסח שהתקבל ושהונהג ע"י רבנן קמאי ע"ש. ואגב כך זכה לחדש כמה דברים שלא קדמוהו, כאמירת נחמנו בש"ק בברכת מעין ג' ועוד. וכך בכל תפילה ואמירה שהוציא מפיו נתן דעתו לזקקה ולסדרה על נכון, כך הגיה את סדר העבודה ליוה"כ להתאימו במידת האפשר להלכה, והגיה בו כמה הגהות נכונות. ובכלל זה בתפילת כה"ג שהיה אומר כפי הנזכר בירושלמי (ע"י בחיבורו חקת עולם). וכך סדר הוידי' לפתוח בו באמירת אנא ה' ע"פ דחז"ל וראשונים (ע"י בקר' הנ"ל). בסדר אמירת מלכויות זכרונות ושופרות היה מסדר לעצמו לצאת ידי כל השיטות (לד' הרמב"ן הסובר שאין יוצאים באמירת ובר"ח ותקעתם בחצוצרות וגו' ידי אמירת שופרות, וד' הראשונים שתמהו שהחתימה בשל תורה בזכרונות ושופרות אינה במקומה) ועוד. וכך בהזכרת פסוקי המוספים ביוה"כ שנבוכו הפוסקים באופן הזכרתה, שטרח הרבה לברר הנוסח הנכון ביותר (וכמה אופייני שהוא ז"ל היה היחיד שעורר על כפילות התמידים בהזכרת המוספים של שבת ר"ח ושבת יו"ט, שבעוד שבר"ה ויוה"כ כמה קולמוסים נשתברו ע"ז, הנה במוספים הנ"ל לא זכר איש והוא פלא). גם בירר לעצמו נוסח הלל ואופן החתימה שאומרים בלילי פסחים על הסדר, שנחלקו גדולי הראשונים לכאן ולכאן, ובהגדות ראינו שערוריה ומבוכה, והוא תיקן נוסחה שעולה בטוב לדעת כולם. ואף סדר יו"כ קטן זכה שיגיהו וינפשו מכמה שגיאות שנשתרגו בו, כי על כן לא היה מוציא שום דבר מפיו בלא מחשבה והתבוננות וזו פריה של הנהגה קדושה זו.

ובכתביו הניח רבינו הדרכות רבות ומפורטות למבקשים לילך בדרך זה של חסידות, במה ראוי לדקדק, מה להקדים, וחלק הנפש האלוקית המצטרפת למעשים אלו, ונביא מעט מדבריו:

וז"ל בשו"ת 'שומע ומוסיף' - שובב"ם (כת"י): "...חומרות מחמת אי ביטחון וכו', מותר, אבל ראוי להתרגל שהקיום הראשוני יהיה מושלם. חומרות כמ"ד בגמ' שאין הלכה כמותו אסורות בהחלט, אלא אם כן במקום שהפוסקים אומרים לנהוג כן לכתחילה. ולאידך גיסא חומרות כמו פוסקים שאין הלכה כמותם אפשר במידה מסויימת, וכמובן במקום שאין יוצא מזה קולא למקום אחר..."

עוד נמצא בכתביו מה שהעתיק לעצמו מדברי הגה"צ רא"א דסלר במכתב מאליהו (ח"ג עמ' 492): ענין הדקדוקים והחומרות בדינים הוא ודאי עיקר גדול. אולם יש צורך גדול להזהר לכל יבוא לידי נזק. כלל גדול בכוחות הנפש, כל המפליג בערך ענין אחד, קרוב שעל ידי זה יוקטן בעיניו ערך ענין אחר. וסכנה גדולה נשקפת בזה ברוחניות, שעלול היצר להשתמש בתחבולה זו להשביע את האדם בדקדוקי מצוה אחת כדי להכשילו ח"ו בעבירות רבות. ע"כ נכון הוא להקדים ולהחמיר בדקדוקים בענינים עיקריים כמו ביטול תורה, לשון הרע וכו', כדי להמלט מהסכנה שע"י דקדוקים צדדיים בהידורי הידורים יסיה דעתו ח"ו מהענינים העיקריים אשר לדאבוננו אנו נכשלים בהם. הלא ידמה בזה לבן אדם הבא לפני המלך בעניבה יפה מאד, והוא לבוש בלויי סחבות וסמרטוטים, ע"כ.

ובספרו 'י"ג מאמרות' (במאמרו על עטרת תפארת ירושלים הגאון ציס"ע ר"ד בהר"ן זצ"ל שלדעת רבים מתאר בהו את דמותו שלו) כתב וז"ל: כבר הזכרנו כמה פעמים שעיקר סיפור תולדות הצדיקים הוא למען נתאוה ללכה בדרכיהם. לכן יש לפעול בכל זה בל"נ לנטוע חשק ולהלהיב בעיקר את בני הנעורים והאברכים המעוניינים והמשתוקקים לעלות במעלות העולות בית קל, לכוון את חייהם בצורה כזאת כמו הצדיק שעסקנו בספור שבחיו, וכהגדרת מרן החזו"א זצ"ל, להתייעץ עם חלקי השו"ע לפני כל הזאת אבר ולשון, ונוסיף להתייעץ עם ספר החפץ חיים לפני כל דיבור ודיבור אם הדבר מותר או אסור. אמנם קיימים יחידים ושרידים כאלה בכל דור וגם כהיום, אך החובה הקדושה להרבות ביחידים כאלו ולהפכם לחיל שלם למען כבוד שמו יתברך ולמען כבוד תורה"ק. כמובן שמהלך זה דורש לימודים מקיפים ובידורים למעשה בכל חלקי ההלכה לענפיה וענפי ענפיה, אך מי מפריע לקביעת סדרי לימוד כאלה. קשה מאד לבר לבב המסתכל מהצד לראות ולעכל את פרי העיוותים היוצאים מאי הליכה בשיטה זאת, דינים שלמים והלכות קבועות מדאורייתא או מדרבנן הם בעוה"ר במצב מזולזל לגמרי בשעה שדקדוקים שבדקדוקים הם ברום המעלות ורק משום שאלה הם באפנה ואלה לא, ולמשל, לחפש סדקי מצה כפולה בזכוית מגדלת ולדבר בחזרת הש"ץ דברים בטלים בבית הכנסת זוהי סתירה משוועת. נלמד מדרכי צדיק זה ומדרכי כל צדיקי עולם כמרן החזו"א זצ"ל בדור האחרון שלגבם היה הכל שווה הכל היה באפנה היומיומית, והכל קויים ביראה חרדה אהבה ודבקות, ע"כ.

ועוד דבריו שמענו כי עיקר גדול הוא שדקדוקי המצוות יבואו ממקום פנימי של התלהבות והשתוקקות כיסופים וגעגועים לדביקות ועבודת ה' ולא כמלומדה או מתוך ספיקות ורגזנויות. וז"ל בספרו 'לנפש תדרשנו' (ח"ב פרשת זכור): ויש להעיר על גודל החיוב של לימוד ענייני כל חג ומועד וזמן מקודש לפני בוא הזמן ההוא. ראשית בהלכותיהם בש"ס ופוסקים, ראשונים ואחרונים, איש כפי מדרגתו ומהללו, וכן בספרי המוסר והיראה וספרן של צדיקים המדברים בעניינים אלה, וכן בספרי הקבלה והסוד לדעת מה נעשה בשמי שמים ע"י קיומנו את משפטי החג והמועד. וכל כמה שאדם זוכה לדעת יותר ויותר ולמצות יותר ויותר ממילא יקנה ויקבל בבוא המועד הארה ושפע קדוש יותר גדולה. ופוק חזי הגאון הגדול בעל חקרי לב שהעיד על עצמו שאם אינו לומד לפני החג והזמן המקודש את ההלכות והמוסרים אינו זוכה לשום הארה רוחנית בימי החגים. והמכשול הזה תחת הרבה מת"ח שיכול להיות שהוא עמל יומם ולילה בהלכות נחלות או לווה ומלוה ונכנס כך לימי המועד, ובהלכות המועד לא הסתכל אפילו באות אחת עידן ועדנים, והנה הת"ח בכדי שיקנה איזה הארה ע"י הלכות נחלות וכדומה, נכון שהתורה משפעת לו אפילו הוא עמל במקצוע אחר, אבל לזכות ע"י זה להארת פורים או פסח למשל, כו"ע יודו שבדרך הטבע זה לא יובן, אלא רק בדרך נס ובדרך על טבעי, משא"כ אם יעמול לפני החג בהלכות החג הרי זה שיקנה אח"כ הארה, זהו בדרך הטבע ומוסבר לכול. וא"כ לזכות בדרך נס זה רק מדרגה של אנשים גדולים בעלי רוח"ק אבל אנחנו לא צריכים לצאת מגדרי

הטבע. וכמו שבניני פרנסה בעלי מדרגה גדולה יכולים להיות ניזונים ע"י אליהו הנביא אפילו בלי לנקוף אצבע, משא"כ אנחנו שמוכרחים לעשות איזה פעולה, וברכתך בכל אשר תעשה, כן הוא בדיוק בכדי לקנות פרנסה רוחנית של שפע והארת קודש בזמני קודש וחגי נדבה הרי הלימוד הישיר בעניניהם זהו בחינת וברכתך בכל אשר תעשה, והלימוד בענינים אחרים זה בדרך על טבעית, וא"כ רוב הת"ח נשארים באמת מבלי כל הארה בימי החגים וזמני קודש ורק בבחינת מלומדה. ואם הורגלו בחומרות יתירות מבית רבותיהם הרי החומרות האלה נהפכים להם אז לדינים וגבורות ומביאים אותם רק לידי עצבון, משא"כ אם היו לומדים גם את עניני החג באופן ישיר והיו זוכים להארות קודש גדולות כפי ערכם, אז אדרבה טוב מאד להתנהג עם חומרות בשילוב הארות אלו, והארות אלו תהיינה בחינת חסדים והחומרות בחינת גבורות, והיו איחוד בין חסדים לגבורות, משא"כ כשישארו רק בבחינת גבורות, ע"כ. וע"ע אריכות בדומה לזה בחיבורו 'תנאים טובים' (עמ' יא ד"ה 'וכאן המקום' והלאה).

תיקן כמה תפילות

היה מרגלא בפומיה שבכמה דברים נתקיים בנו תפסת מרובה לא תפסת, והם סדר אמירת חק לישראל שתיקן האריז"ל (שלא ביטלו מימיו אפילו קודם מיתתו), שכיון שהוסיפו בו האחרונים משתמטים העם מלאומרו (והראה כן בספר חשבון פרטי המצוות) שנית אמירת תקון חצות, שרבו בו סליחות ובקשות שאינם מעיקר האמירה עד שנראה להם כהר, ושלישית הוא תיקון ליל שבועות, שנוסח שתיקן האר"י הוא קצר ויש ביד כל אחד לאומרו ועוד יותר בידו ללמוד במקום שליכו חפץ, אבל משהוסיפו עליו בספרי יראים הרבה אמירות, דין גרמא שהרבה מהת"ח נמנעים מלאומרו. וכך בשנת תשי"ח הדפיס רבינו תיקון חצות כפי המחויב ע"פ האר"י לא פחות ולא יותר³¹, וכן ביוזמתו נדפס בשנים האחרונות ע"י בן משפחתו, סדר תיקון ליל שבועות ע"פ האריז"ל, ורבים הם שהתרגלו בתפילות ותיקונים קדושים אלו. וכל אלו לצד סדר יו"כ קטן, סליחות

31 במכתב אחד לידידו הגרמ"מ שולצינגר זצ"ל שלרגלי כתיבת ספרו פניני רבינו הקה"י ביקש ממנו אם יש בידו מילי מעלייתא ממרן הקה"י ורבינו משיבו: מה ששאל אם אני יודע עובדות. לצערי לא היתה לי משום מה שום התקרבות, ובכלל אחר פטירת החזו"א זצ"ל לא היתה לי שום התקרבות לשום גדול. ורק שתי עובדות ידענא. פעם באתי אליו זצ"ל לשאול איזה ענין בערך בשנות תשיט-תשכא ואז אמר לי שיש לו התקון חצות שלי ומשם הוא אומר בלילה ורצה לחפש להראות לי החוברת ולאמת דבריו, אך כמדומני שבאותו רגע לא מצא. התקון חצות במהדורא א' יצא בתשי"ח. עוד פעם באתי אליו פעם בין קבלת שבת למעריב והיה נח על מטתו ושאלתי אותו מה לעשות בענין התרגולים שהמובילים זורקים אותם וצריך עפ"י להוליך אותם ד' אמות ואמר לי שכמדומה לו שהתרגולים שהוא אוכל חקרו ב"ב שאינם זורקים אותם או שאמר שמוליכים אותם. ופעם שלישיית פעם בבקר והנה מצלצלים בדלת ונחרדתי, הוא בעצמו בא (בלי שום נעריו אשר אתו) נודע לו שיש לי ספר שעורי תורה או שערי ציון מהגר"ח נאה ז"ל והוא מבקש להשאל לו. אינני זוכר ע"י מי זה הוחזר לי כעבור כמה ימים. (ומעשה אבות סימן לבנים, כאשר קיים הגר"ח שליט"א ברבינו מצות ביקור חולים, ציין הגר"ח"ק בפניו שהוא אומר מן התיקון חצות שבהוצאתו).

לבה"ב, לשובבי"ם לז' אדר, שהיה עורכם בקהל מתענים עם אמירת ויחל, וממנו ראו וכן עשו, עד שעל ידו קהל גדול ישובו.

מוב ללכת לבית האבל

לא יהיה המאמר שלם מבלי לייחד פרק נפרד לכוחו הגדול בהלכות ביקור חולים, אנינות, אבילות וקבורה, אשר היה בהם כפה"נ חד בדרא ממש, מלבד בקיומם שהיה טורח מאד בביקור חולים וניחום אבילים³³³², עוד יותר בכירורם, שלא היה כמותו מי

32 וראוי להעתיק כאן דבריו הנאים שכתב בענין זה בספרו דרש דרש עמ' פח ואילך, ובהם כמה דברים העשויים להיות חדשים אצל איזה אנשים וכמה מעשי רב הליכות מלכי בקודש: גם צריך להיות זריז וזהיר במצות בקור חולים ובמצות ניחום אבילים ומקיימים בכל ביקור וביקור וכן בכל ניחום וניחום שתי מצוות עשה מדאורייתא ומצוה אחת מדרבנן וכמו שכתב היד הקטנה בהל' דעות פרק ח' מצות ואהבת לרעך וכו' ומצות והלכת בדרכיו וכו' ודרבנן שציוו לבקר חולים ולנחם אבילים וצריך לכונן זה בכניסתו (אך צ"ע מאדר"ן פרק מ"א מעשה ברשב"י שהיה מבקר וכו' ע"ש). וזכור לטוב הגה"ק ציס"ע סב מחותני בעל באר חיים מרדכי זצ"ל שהיה דרכו בהיותו רב העיר בכל יום בצהרים לסובב במרכבה בכל העיר לבקר כל חולי עמו ישראל שבעירו כמובא בתולדותיו בראש ספר מאמרי באר חיים מרדכי, וכן הגה"ק ציס"ע החזון איש זצ"ל כמה היה זהיר בזה, ועובדא הוי בשנת תשי"ב בהיותי כבן כ"ו ונחליתי פעם ונכנסתי לבית החולים ומיד כעבור יום יומיים בא לבקר אותי זיע"א (ולא יושב רק עמד אעפ"י שהיה יכול לשבת בשופי כי המיטות בבתי החולים הם גבוהים והכסאות נמוכים מהם עיין יור"ד סי' של"ה סעי' ג') ואמנם כשמבקרים בבית פרטי הדבר קשה מאד בענין הישיבה שכל הכסאות כהיום הם גבוהים מן המטות. וכמו כן בניחום אבילים מצוה גדולה למי שלא חושש למנהג שאין הולכים בג' ימים ראשונים שילך דוקא בג' ימים ראשונים, דאז עפ"ר המצוה ממש כמת מצוה מדרוב העולם חוששים אז ולא הולכים לנחמו וממילא שהאבל יושב לגמרי גלמוד ואם כן מצוה גדולה ללכת דוקא בג' ימים ראשונים למי שלא חושש למנהג הנ"ל וחזינן לגדולי עולם שלא חששו.

ובענין ניחום אבילים צריך ללכת בל"נ לכל מי שיש לו רק איזה היכרות אפילו כל דהוא ודלא ככמה וכמה שאינם הולכים לנחם אבילים רק בשלשה אופנים: א. שקרה ח"ו איזה מקרה מחריד שאז הולכים משום רחמנות ב. שיש להם טובת הנאה בדורא דממונא מהאבל ג. שהאבל הוא מהסובבים אותם (ובנוסח ספרד מהסובבים הודם) וזולת זה לא באים ולא יעשה כן. וכשהולכים לנחם האבילים ויש חדר מיוחד ששם יושבות גם נשים אבילות הרי ביציאה מן הניחום של הגברים צריכים לעבור על חדר הנשים ולעמוד על הפתח ולומר להן לשון המקום ינחם וכו' וכשיש רק נשים אבילות יש ללכת לשם בשעה שמתפללים ואחר התפילה לעשות כנ"ל והוא שלטי גבורים מפורש במו"ק פרק ג' אות א' האחרון שעושים נחמה לנשים והו"ד במעבר יבוק ואין מי שחולק על זה בשום ספר כלל וכלל. וזכור לטוב הגה"צ רבי יוסף דינקליס זצ"ל שלהיבדל בין וכו' הלכתי אתו לנחם אפילו שהיתה רק אשה אבילה [א"ה], היה זה בחודש שבט בשנת תשי"ב בפטירת הגה"צ ר' אייזיק שרן וגם לא בזמן התפילה וישב אצלה זמן מסויים לדבר אתה אלא שענינו היו תקועות בארץ אבל עכ"פ הלך לנחם אשה והוא פשוט.

33 בשנת תשע"ו כאשר כוחו לא היה עמו עוד כבעבר, שח בפני נכדו, כי שמע שפלוגי שהיה לו עמו איזה היכרות, מתה עליו אשתו בזקנותה. אותו פלוגי מתוך שזקן היה, עקר זה כמה שנים לגור לצד בניו במודיעין עילית, נענה רבינו בטוב ליבו ואמר: אין אשה מתה אלא לבעלה, אבל רוב המנחמים יבואו אל הבנים שהם אנשי שם במקום מגורם, והוא הבעל יושב בקרן זווית ואין מנחם לו, כיון

שבירר הלכות אלו לפרטי פרטיהן. הוה מרגלא בפומיה דרך צחות שהרועה שיחכים יעסוק במילי דאבילות. שיש בהם חקירות ופרטים בלי סוף אשר לא נתבארו בדברי הפוסקים, ואפשר לחשב בהן חשבונות ולסבור בהן סברות עד בלי די. ונאה דורש נאה מקיים, שהיה מברר בזה וחוקר בזה בירורים וחקירות בלי סוף, וכדרכו בקודש - מהמקרים הסבוכים ביותר ועד הפרטי דינים הקטנים ביותר, מהלכות קריעה ושמועה וחוקה ועד נוסח המדויק לברהמ"ז לאבלים.

בכל נושא שעסק בו היה מברר דיני האונן והאבל, כדרך משל כשעסק בדיני עירוב תבשילין בירר כיצד יעשה האונן, כשעסק בדיני שניים מקרא בירר דיני האבל בזה, כשעסק בדיני שבע ברכות בירר האם אבל משלים לעשרה. כשעסק בדיני תקיעת שופר בירר אם אבל יכול להיות בעל תוקע, וכבר נז"ל מש"כ בספרו פורים משלוש בדינים אלו בפורים משולש, וכן הלאה בכל מקום ומקום. נומעשה שמענו, שבפורים אחד בצעירותו שתה רבינו עד דלא ידע וכו', ובא תו"כ כך לביתו של הגר"ש גרינמן זצ"ל, ואז החל לחשב כל דיני אונן ואבל; אם אמות עכשיו והקבורה תהיה בפורים, אז דיני האונן יהיו כך וכך, ואם אמות עכשיו והקבורה תהיה אחר פורים אז דיני האונן יהיו כך וכך ודיני האבל כך וכך³⁴].

גם ייחד לזה חיבורים רבים, ואלו הם חיבוריו בנושא זה (לפי סדר א"ב):

אלון בכות. קונטרס כת"י. יכיל: דיני ברכת אבלים בברכת המזון. בירור נוסח ברכת אבלים. חידושים חקירות וספיקות בהלכות אבילות. כמה תשובות בהלכ' אבילות. הספד שנשא על אמו ע"ה. יודפס אי"ה בקרוב בתוך ספר זכרון בצלאל ח"ב (ראה להלן).

הנהגות שנהגתי. קונטרס כת"י. הנהגות שנהג באבילות על אחיו שנפטר בז' אדר ונקבר בח' בו, בארץ אחרת. יודפס אי"ה בקרוב בתוך ספר זכרון בצלאל ח"ב.

זכרון בצלאל. בירורים מהש"ס ועד ההלכה למעשה, על סדר השו"ע יו"ד סי' ש"מ. נדפס לראשונה בשנת תשכ"ג, ופעם שנייה בשנת תשס"ט ע"י תלמידי רבינו.

שכך יש לנסוע לנחמו, אמר ועשה. (וכשהיה הולך לנחם ומוצא את האבלים שחים בדברי תורה שלא מן הדברים המותרים היה ממהר צעדי וקם והולך, והרבה היה מצטער על הזלזול בקיום דינים אלו, כמו כמה שנפרץ שהאבלים עוקרים מקומם יום אחד בעיר זו ולמחרת בעיר אחרת. פלוני שאל ממנו אם מותר לאבל לצאת מביתו ללוות אדם גדול שבא לנחמו ורבינו השיבו בשלילה, הוסיף השואל ושאל, שכפי השמועה ליווה רבינו את הגר"י סרנא שבא לנחמו בפטירת אביו בשנת תשכ"ג, רבינו העמידו על טעותו ותיקן דבריו, שהגר"י סרנא בא לנחמו ממחרת השבעה ומשום כך ליווהו כדין).

34 ומעשה היה בשכניו שמת אחד מההורים בערב פורים ל"ע, ורבינו שיגר לביתם תומ"י מכתב בכתב ידו המסודר ובו כל פרטי הדינים לאבל וכל המתאבלים עמו לכל דיני היום לפרטי פרטים. כיו"ב בימי השבעה סיפר אחד המנחמים שבתוך שלושים על אביו היה לו שמחה בביתו והיו לו שאלות רבות, רבינו אמר לו ששייב לו על הכל באופן מסודר ושלם ואחרי איזה זמן הודיעו שהניח על חלון ביתו שלו עצמו, מכתב ובו הדרכות והוראות מפורטות לכל השאלות המתעוררות במקרה זה.

זכרון בצלאל ח"ב. כת"י. כמעשהו בראשונה [זכרון בצלאל ח"א] כך מעשהו בשנייה; ביאורים ובירורים בהלכות ביקור חולים ואבילות על סדר השו"ע, סימנים של"ה - ת"ג. וכן מאמרים בענינים שונים בהלכות אבילות וקבורה. וחיבור שלם המכיל מאות הערות ובירורים על סדר ספר 'פני ברוך' ושאר ספרי קיצורים בהלכות אבילות וביקור חולים, יודפס אי"ה בקרוב.

מזכרת גרשון. קונטרס כת"י. חידושים ובירורים בהלכות אבילות. שכתבם בימי אביו על אחיו. יודפס אי"ה בקרוב בתוך ספר זכרון בצלאל ח"ב.

מצבת אבן. קונטרס. יבואר בו אזהרת רבנו האריז"ל שאין להקים מצבה בתוך ז' לקבורה וגם לא להתחיל בהקמתה. וגודל הרעה שעושים לנפש הנפטר על ידי זה. וזאת עקב המנהג החדש להקים מצבות בתוך ז'. ואם לענין זה מקצת היום ככולו או דבעינן ז' ימים שלימים. נדפס לראשונה בשנת תשמ"ט, ופעם שנייה ע"י תלמידי רבינו בשנת תשס"ט בתוך ספר זכרון בצלאל.

מתי מלחמה. תשובות ובירורים בעניני אבילות על נעדר מלחמה לסוגיהם. ובירור בעניני אבילות בשעת ליקוט עצמות והעברת ארונות לקראת העברת הרוגי המלחמה. חובר ונדפס פעם ראשונה בשנת תשל"ד סמוך למלחמת יו"כ, בעקבות שאלות שנשאל רבינו אחר המלחמה בנושאים אלו. נדפס פעם שנייה ע"י תלמידי רבינו בשנת תשס"ט בתוך ספר מחשבת בצלאל.

קיצור הלכות אבילות. כת"י. יודפס אי"ה בקרוב בתוך ספר זכרון בצלאל ח"ב. יכיל קיצור בלשון צח ובהיר, הלכות אונן, אבילות, הקרובים שמותר לכהן להטמא להם ודיני הזכרת נשמות ועוד.

ועליהם נוספים עוד מאות רבות של תשובות בעניני אבילות והן חלק מספרו שו"ת 'שומע ומוסיף', אשר עתיד גם הוא לראות אור בס"ד.

ומן הראוי להביא כאן מה שהיה מעורר בשנים האחרונות, שקבורה בקומות אינה קבורה כלל וכלל, והקבור כך הרי הוא כמושלך על הארץ, והיה מכנה קבורה זו 'קבורה בקופסאות' ושאר כינויים המבטאים שלילה מוחלטת של צורת קבורה זו, ועודד את מקורביו למהר לקנות להם קבר, אף במקום מרוחק בארץ, שמא במשך השנים כבר א"א יהיה להשיג קבר במחיר שהמשפחה תוכל לעמוד בזה. והיה אומר בסגנונו המיוחד, כי אנשים חוששים לקנות קבר במקום רחוק, שמא הנכד לא יעלה לקבר המרוחק, אבל 'עדיף קבר בלי נכד מאשר נכד בלי קבר', ולא רצה להכנס בזה בשום מו"מ של הלכה כדי שלא ימצאו פירצות והוראת היתר, ואמר יש לסתום הדבר לאיסור בלא להכנס לפלפולים. והרבה פעל למען הסר גזירה זו מעם ישראל, ופעם שאלוהו מדוע אינו פונה לכמה מרבני הח"ק שהיו מצויים אצלו, על ענין זה, ואמר כדרכו בקוצר אמרים, שהוא ע"ד מה שמספרים על שני גדולים שקבלו עליהם שלא לדבר על חמ"ץ, כדי שלא ירגזו בדרך, ועזה"ד אם ידבר עמם בענין זה, ימנעו רגליהם מביתו. וגם מדברים אלו ניתן ללמוד כמה מדרכי ההוראה; שאין להכנס במו"מ בדברים שהם פשוטים וברורים לאיסור,

ויש הרוצים לפרוץ בזה מכל מיני סיבות שאינן הלכתיות. ושפעמים עדיף לא לדבר מלדבר דבר שאינו נשמע כדי לא לאבד ההשפעה בשאר נושאים, ואת הפעולות הנצרכות יש לעשות בדרכים מועילות.

"כאריה וכלביא"

ראוי היה לסקור את כל חיבורי רבינו בנגלה ובנסתר שבדפוס ושבת"י, שהרי הן הן גבורותיו ומהם עולה משתקפת דמותו ועוד חזל"מ.

והנה המכיר מעט מחיבורי רבינו ותוכנם העשיר, עומד משתומם לגודל המלאכה, אך זאת יש לידע שאין זה מעשה ניסים, וקדמה לכל זה אתערותא דלתתא, תמצית דמו וחלבו אותם שיקע בכתיבה, מצורף לניצול הזמן ומיצוי כוחות גוף ונפש. ואלו הם דבריו הנפלאים בספרו 'אני לדוד':

"...צריך תמיד לחשוב ולהתבונן כי האדם ע"י תורתו, תפילותיו וכתיבת חידושיו, אם בר הכי הוא, רוקם את מוטות ואריגת הנצחיות. משום זה צריך מאד לצמצם את הרגעים שבהן הוא בטל מהנ"ל, כי פרוש הדבר שאין האריגה אז נארגת, ומה חבל על זמן נאבד זה. ועוד, בידענו כי כמות כל הזמן העומד לרשותנו הוא מוגבל ומוקצב עד תאריך ושעה מסוימים שאותה נדע רק בהיותנו בעולם האחר. נתבונן על זה בימי האלול ואל נקלקל בידנו את המטווה הנהדר והנאדר הזה שניתן לפרשו על כמה עשירות משנותינו, בעשותנו בו נקבים נקבים חלולים חלולים גדולים. על כן נתאזר נא לארוג אריגה זו על צד היותר טוב והמובחר ונקריב לזה כל מאמץ, לא נחסוך עמל ומאמץ ממנו, אדם לעמל יולד. נעמיד לעצמנו יעודים וסדרים שלשם אנחנו שואפים להגיע, לא נרפה ולא ניסוג אחורנית, נקדע מאיתנו קרעים בכדי להגיע למה שהעמדנו לעצמנו, אין דבר העומד בפני הרצון בתורה בתפילה בדקדוק הדינים בהנהגות ומידות טובות וכו'. ומי שבכוחו לכתוב ספרים באחד או בכמה ממקצועות התורה אל ירפה מזה ויגביר כל מאמציו לכתיבה מסודרת נחוצה ועניינית ומועילה במקצוע שבחר בו, הלא זוהי דוגמא מוחשית ליריעת הנצח הנרקמת ע"י האדם, ואם בשאר פעולות רוחניות הדבר תלוי באמונה, הלא בפעולה רוחנית גשמית זו ניכרת האריגה, ומה רב ההפסד בהשבתת הריקמה. אל נשית לב להפרעות הסובבות אותנו מכל צד, נתגבר עליהן כאריה וכלביא, ננצל הזמן אפי' זמן קטן בין הפרעה להפרעה, רוב גדולי עולם נהגו כך..."

ויבוא שלם

השתלמותו של רבינו, במקצועות רבים ויסודיים, היא שרוממה את תורתו, הוראותיו והליכותיו מעל כל רבים הם החכמים בעלי הוראה, חכמת הקבלה אף היא כפורחת,

כמו גם נקדנים ומסרנים, מלומדי מנהג, חכמי מוסר ואנשי חסידות, אכן אחד היה רבינו, שהמבקש ממנו דבר ה', היה לכו נכון סמוך ובטוח, כי שאלתו, כל שהיא רבת משמעות, תזכה למענה אשר נצרך בכור הלכה, נבחן ע"פ סוד, נשקל ע"פ המנהג, ודוקדק לפי כל הבחינות הנזכרות. והעיקר, שנשקלו כל הבחינות, שלא יבואו זה בגבול חבירו, ובזה לא הניח אחריו כמותו³⁵.

לשלימות זו כיוון רבינו בכל לימודו והליכותיו, כשדמותם של רבותיו חכמי ירושלים מאירה את דרכו. ומה נאה לחתום בדברי רבינו עצמו, בענין זה ממש, ממש"כ בשנת תשי"ג בהיותו כבן ז"ך שנים, לידיד נעוריו הגר"ל זוסמן, עם סילוקו של הגר"מ חרל"פ, זכר צדיקים לברכה:

בזמנים אלו כמדומני חסר לנו, הגדול שיקיף את כל מקצועות התורה"ק המרובים שיהיה אפשר להתייעץ אתו בכל הענינים הנוגעים לעבודת השי"ת. גדולי המוסר בימינו חסר להם עכ"פ ידיעה מעמיקה בחלק הנסתר באופן שאי אפשר לבקש מהם דבר ה' בחלק ההוא בכל הפרטים הנוגעים לעבודת השי"ת. וכן הלאה והלאה. ובאמת מורגש מאד חסרונו של הגה"צ ר' יעקב משה זצ"ל שאיחד בתוכו עכ"פ במדה מרובה מאד את כל מקצועות התורה והיה אפשר לקבל אצלו עצה ותושיה בכל פרט ופרט הנוגע לעבודת השי"ת וכנראה כן היה גם הגה"צ ר' צבי מיכל זצ"ל. עד כמה אנו צריכים לגדול ורבן כזה אמשיל לך למשל דוגמא קטנה (ואיני רוצה ח"ו לפגוע בשום אחד מהגדולים החיים אתנו שליט"א כאו"א בחלקו ומקצועו, אך כן הוא המציאות) למשל בענין הכונות הרש"ש בתפילות: אם לעמול על פרט זה או לחדול. אם תפנה לגדול במקצוע ההלכה או במוסר בודאי ישלול כל הענין הזה מכל וכל, מחמת אלף טעמים וסברות אשר אתו. ואם תפנה לגדול בחלק הסוד בענין זה בודאי יעלה לך ענין זה עד לשמים עד שיפסוק שכדאי בשביל זה אפי' להתפלל ביחידות ואפי' לשבת בשמונה עשרה אם קשה לעמוד מחמת אריכות הכונות (כן ראיתי פסק הלכה למעשה בספר שערי רחמים) ודבר זה הוא בודאי נגד הדין. ויש עוד הרבה והרבה ענינים כאלו שהיינו צריכים לגדול הדור שיאחד את כל חלקי התורה"ק. וזה בעוה"ר אין לנו בדור יתום כזה אחר הסתלקותו של האי גברא רבא הגה"צ ר' יעקב משה זצ"ל. וחבל על דאבדין ולא משתכחין.

35 ואם שאין מגמת מאמר זה לתאר את מכלול אישיותו, עכ"ז ראוי להשלים ולהוסיף כי גם בהליכות חיים היו כל מעשיו ממוזגים ושקולים מכל הבחינות, ועם שבנה בשמים עליותיו ועשה כונים למלאכת שמים, הרי שהיה מיושב ומתון מאין כמוהו, וכל הליכותיו כבוד והדר. (ולא פעם אחת ולא שתיים הביאו לפניו אנשים, שלדברי מלוויהם נוססה בהם רוח רעה וכיו"ב, וביקשו שיפעל לסלק אותה רוח, והוא בלא אומר ודברים היה שולחם מיד לרופא מוסמך). ורבים שבאו לדרוש ממנו בכל מיני "עניינים" אשר לא כתובים בתורה, מתוך הנחה שבודאי כמקובל ותיק וחסיד, יכריע את שאלותיהם, ונכזבה תוחלתם לראות כי כל אלה כמו זר נחשבו בעיניו.